

«DROSCHAK»
REVUE MENSUELLE
Organe
de la F. R. A. D.

ԴՐՕՇԱԿ

№ 5
M A I
1932
PARIS (France)

«ՀՈՑ ՅԵՂՈՓՈՒՆԿԱՆ ԴՈՂՆՈՎՑՈՒԹԵԱՆ» ԳՐԳՆԵ

ԹԻԻՐՔԻԱՆ ԵՒ ԱԶԳԵՐԻ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

Քէմայական Թիւրքիայի վարչապատ Ըամէթ փաշան եւ Թիւրք մեծամտբոյ պատուիրակութիւնը արքայական ընդունելութիւն գտան Ստալինեան Մոսկայում: Երբե՛ք, ո՛չ մի մայրաքաղաքում Թիւրքական որեւէ պատուիրակութիւն այսպիսի ջերմ ուշադրութեան եւ գուրգուրանքի առարկայ եղած չէր: Ուստի եւ հասկանալի է այն հետաքրքրութիւնը, որով դրոյց հետեւում են Թիւրք-խորհրդային յարաբերութիւնների զարգացման նոր փուլին:

Ի՞նչ է Ըամէթ փաշայի ճամբորդութեան իտական նպատակը: Ի հարկէ, ոչ միայն քաղաքավարական փոխայցելութիւն. այլ՛քա՛ն ծանրակազմ պատուիրակութեամբ, պաշտօնեաների ու մասնագէտների մի ամբողջ բանակով քաղաքավարական այցելութիւն չեն անում: Տարակրտյա չկայ, որ Ըամէթ փաշայի այս ուխտագնացութիւնը ունի, ամենից առաջ, գործնական նպատակներ: Որո՞նք են այդ նպատակները: Արդեօք Թիւրք-պարսիկ-աւղան-խորհրդային դաշնակցութեան ստեղծում, Թիւրք խորհրդային փոխյարաբերութիւնների նոր ձեւակերպում, Թիւրքիայի Ազգ. Դաշնակցութեան մէջ մտնելու խնդիր:

Ինչ եւ լինի, ակներեւ է, որ Թիւրքիան ինչ որ նոր վճիռների առջեւ է կանգնած: Աւելի սերտ կապերով կը կապուի Թորհրդ. Միութեան հետ, Թէ՛ կը Թիւրքի դէպի արեւմուտք, Ըամէթի առաքելութիւնը նախ եւ առաջ արտայայտութիւն է այսօր այլ եւս անհերքելի դարձած իրողութեան, որ անտեսական անելի մէջ գալարում Թիւրքիան գերմանրկային ճիգ է գործ դնում նոր աւելանք գտնելու իր զարգացման ապահովութեան համար:

Նոր Թիւրքիայի ներքին եւ միջազգային վիճակը պակաս բարդ ու կիճոտտ չեն, քան հին Թիւրքիայինը: Արտաքին երեւութական

խաղաղութեան ներքեւ չափազանց ծանրակշիռ երեւոյթներ են հասունանում: Թողնելով այդ երեւոյթների, ինչպէս եւ Թիւրք-խորհրդային նոր փոխյարաբերութիւնների քննութիւնը ուրիշ ժամանակայ, այս անգամ սահմանափակենք միայն մէկ խնդրով. որքա՞ն հասանական են այն շուկները, Թէ՛ Թիւրքիան կամենում է Ազգ. Դաշնակցութեան մէջ մտնել:

Ներկայ Թիւրքիայի արտաքին քաղաքականութեան հետեւողը նկատած կը լինի, անշուշտ, որ ամէն անգամ, երբ միջազգային լուրջ խնդիրներ են առաջ գալիս, Թիւրք դիւանագիտութիւնը ճարպկօրէն խաղում է Եւրոպայի եւ Մոսկայի հակամարտութիւնների վրա: Եւրոպայի հետ գործ ունենալիս առաջ է քշում բոլշեւիկներին. այս վերջինների վրա մշուում է բանեցնում Եւրոպայի սպառնալիքով: Այդպէս պատահեց 1921թ. մարտին, երբ միաժամանակ քէմալական երկու պատուիրակութիւններ սակարկում էին Լոնդոնում եւ Մոսկայում: Այդպէս եղաւ եւ Լոնդոնում, ուր Ըամէթ փաշան օգտագործեց Լորդ Քրոքլինի եւ Չիչերլինի հակառակութիւնը: Ի՞նչ պատճառ կայ չընդունելու, որ Թիւրք դիւանագիտութիւնը այսօր էլ նոյն խաղը խաղում է ժրնկում ու Մոսկայում: Որ կողմը շատ խոստանայ, այն կողմն էլ կը հակուի: Անհաւանական չէ ամենեւին, որ Թիւրք-խորհրդային այս նոր բանակցութիւնների միջոցին որոշ տեղ էլ Թիւրքիայի Ազգ. Դաշնակցութեան մէջ մտնելու հարցը դրաւէ:

Յամենայն դէպս, տնտեսային չէ, որ Թիւրքիայի Ազգ. Դաշնակցութեան մէջ ընդունելու խօսքերը դառնան իրականութիւն: Գաղտնիք չէ ոչ սքից, որ մինչեւ այժմ այսպէս կոչւած քաղաքակիրթ Եւրոպան ինքն էր Թիւրքիային դէպի ժրնեւ քաշողը: Եւ Թիւրք

քիան էր մերժողը՝ պայման դնելով, որ Եւրոպան իրեն ապահովէ մնալուն կամ կէս-մնալուն աթոռ Ազգ. Դաշնակցութեան Խորհրդում եւ մի խոչոր փոխառութիւն: Հարց է՝ այսօր էլ նման պայմաններ կը դրուեն եւ եթէ դրեն, Եւրոպայի դիրքը նորից կը լինի առաջնայն: Մի բան, սակայն, թուում է անվիճելի. եթէ Թիւրքիան լրջօրէն կամենայ մտնել Ազգ. Դաշնակցութեան մէջ, Եւրոպայն կընդունէ զրկարաց: Իսկ Թիւրքիան, եթէ Ազգ. Դաշնակցութեան վիճակած է ապրիլ ու յարատեւել, վաղ թէ ոչ կը կամենայ ու կը զնէ իր թեկնածութիւնը:

Այս դէպքում, ի՞նչ հետեւանքներ կարող են ստացուել հայկական տեսակէտից:

Կան մարդիկ, որոնք համոզւած են, թէ Թիւրքիայի Ազգ. Դաշնակցութեան անդամ դառնալով՝ հայկական դատի համար կը բացւին նոր կարելիութիւններ. Ազգ. Դաշնակցութեան ծոցում Թիւրքիան կը լինի աւելի զիջող ու բարեացակամ: Այսպէս մտածողները, սակայն, մոռանում են Ազգ. Դաշնակցութեան Ուխտի Գրք յօդւածը, ըստ որի «Դաշնակցութեան անդամները պարտաւորուած են յարգել ու զրոյց կկամ յարձակումներից պաշտպանել Դաշնակցութեան բոլոր անդամների հոգային անձեռնմխելիութիւնը եւ իրական քաղաքական անկախութիւնը»: Ուրիշ խօսքով, եթէ Թիւրքիան դառնայ Ազգ. Դաշնակցութեան մաս, նրա «հոգային անձեռնմխելիութիւն»ը կը տրւի Ազգ. Դաշնակցութեան անգամ բոլոր պետութիւնների երաշխաւորութեան տակ: Իսկ ի՞նչ է հայ ժողովրդի դատը Թիւրքիայի հետ, եթէ ոչ «հոգային անձեռնմխելիութեան» հետ կապւած խնդիր: Փոքրամասնութեան իրաւունքների պաշտպանութիւն չէ մեր ուզածը Թիւրքիայից, ոչ էլ լքեալ գոյքերի հարցի կարգադրութիւն: Հայ ժողովրդի հետապնդածը հողի դատ է, Հայաստանը Թիւրքիայից անջատելու պահանջ: Եթէ այսօր, մնալով Ազգ. Դաշնակցութիւնից դուրս, Թիւրքիան մերժում է հաշի առնել հայկական պահանջները, անմտութիւն չէ՞ մտածել, թէ վաղը, Ազգ. Դաշնակցութեան անգամ Թիւրքիան կը լինի աւե-

լի բարեացակամ ու զիջող:

Թիւրքերի Ազգ. Դաշնակցութիւնից դուրս գտնուելը կամ անդամ դառնալը մեզ համար կարեւոր է բոլորովին այլ տեսակէտից: Որքան Թիւրքիան հեռու մնայ Եւրոպայից ու Ամերիկայից, այնքան դանդաղ կընթանայ նրա պետական մեքենայի ամբապնդման եւ տնտեսական վերակազմութեան գործը: Ընդհակառակը, մերձեցումը արեւմտեան պետութիւններին կամ մուտքը Ազգ. Դաշնակցութեան մէջ, ո՛չ միայն կապահովէ սահմանների անձեռնմխելիութիւնը, այլ եւ մեծապէս կը նպաստէ նրա վերահիմնութեան եւ ուժեղացման:

Առնւադն միամտութիւն է յուսալ, թէ Ազգերի Դաշնակցութեան հետեւած քաղաքականութեան մէջ զէպի Թիւրքիան որեւէ դեր ունի կամ կարող է ունենալ նաեւ նրա վերաբերումը զէպի հայերը: Ընչաքաղց ու ետասէր պետութիւնները նախ եւ առաջ իրենց սեփական շահերն են հետապնդում՝ Թիւրքիան զէպի Ազգ. Դաշնակցութիւնը քաշելով: Չպէտք է սնուցանել վարդապոյն պատուանքներ. Թիւրքիայի մուտքը Ազգ. Դաշնակցութեան մէջ ո՛չ միայն չի հեշտացնի հայկական հարցի լուծումը, այլ եւ նոր դժւարութիւններ կը ստեղծէ:

Այս պտտեաւորով տարածւող գրոյցները Թիւրքերի Ազգ. Դաշնակցութեան մէջ մտնելու մասին հայկական բոլոր հոսանքների կողմից կարող են գնահատուել միայն որպէս հայկական հարցին ուղղւած մի նոր հարւած: Ընդգծում ենք, բոլոր հոսանքների, որովհետեւ, բացի հայ բուլեւիկներից, որոնք, ինչպէս Լոզանում ք այս անգամ էլ կը լինեն Թիւրքերի հետ, չի կարող գտնուել ազգային տեսակէտի վրա կանդնած ո՛չ մի հայ կազմակերպութիւն, որ չըմբռնէ, թէ ժընեւում կարող է լարուել մի նոր դաւ հէնց նոյն Ազգ. Դաշնակցութեան կողմից նւիրագործւած հայկական արդար իրաւունքների դէմ: Արծարծել ու պաշտպանել այդ իրաւունքները, արթուն պահակ կենալ սպառնացող վտանգի դէմ — պարտականութիւնն է բոլոր հայ քաղաքական հոսանքների:

Ե Փ Ր Ե Մ

(ՄԱՀԻԱՆ ՔՍԱՆԱՄԵԱԿԻ ԱՌԹԻԻ)

(1912 - 1932)

Քեռի, Եփրեմ, Դաշնակցական եղչօ

Մայիս 7/20ին կը լրանայ Պարսկաստանի Յեղափոխութեան Մեծ Մարտիկի՝ Եփրեմի մահուան քանամեակը: Յիշատակութեան ի՞նչ աւելի յուզիչ ձեւ, քան իր ժամանակակից սկանաւոր գործիչների տաճ գնահատականը: Մենք խօսքը տալիս ենք Ս. Զաւարեանին, է. Ակմուռնիին, Ռ. Զարգարեանին, Գ. Զօհրապին, որակէ, Եփրեմի մահուան անմիջական սպաւորութեան տակ, 1912ին, այնպէս խանդավառ խօսքերով բնորոշել են Մեծ Հայզունին:

Դ Ե Պ Ի Ի Ր Ա Ն Ի Պ Ա Ն Թ Է Ո Ն Ը

Որքա՞ն լեցուն էր այդ կեսերը:

Հազիւ աղուամայ բուսած երեսին, շճ տարի առաջ, երբ Տանջանքի վաթանից «հաւարը» հնչեց, նա էլ, թոթովախօս մի յեղափոխական, այնտեղ վազեց, Կուկունեանի խմբի հետ:

Կուի դաշակց, աւճ, բանտ նեաւեց, շլթալի դարնեց և իբրև ոճրագործ, — ազատութեան ոճրագործ — քշեց Սիրիբ, հեռուոր Սախալին, սառնամանիքների մէջ յեղափոխական կրակը մարելու...

Սակայն, տառաւմային կրակը չի մարում: Բորբորած ու անհանգիստ, ինչպէս վանքակից խուսափող առիւծ, դարձաւ Տանջավայրը Հարազատ ժողովրդի, ու հին Ատրպատականը իր դորձավարը դարձրեց:

Աւ այդ օրից Իրանը, երբեմնի կենտրոնը դառական անշարժութեան, եղաւ նրա աշխատանոցը, նրա մարզանքի վայրը, այն միջնաբերդը, որտեղից սլանում էր արցունք սրբելու, լմբոստութեան դասեր աւանդելու, և հնչեցնելու ժողովրդի ականջին ռազմի նոր տաղերը...

Խնամտորի ճորերում՝ իբրև անձուէր մարտիկ, Ռաշտի մէջ՝ իբրև դործիչ յեղափոխական, Թաւրիզում զէնքի զարգարանի տակ, Սալմաստի կողմերը՝ Քէ-դանու տարագոյ՝ նա յմաշուէց, չձածկեց տարիքի ժամնով, այլ փորձեց իւր փորձանքի կրակով չիկացած նոր դաշտեր երազից՝ իր բնածին տաղանդէ համար: Գաղաքից քաղաք, կուէց կուէ, ճակատամարտից՝ պարլամենտ, պարլամենտից՝ պալատ, Ժողովից՝ պատերազմ, — միշտ կրակի մէջ, միշտ վտանգի հանդէպ, միշտ պայքարով պատած...

Ա՛հ, որքա՛ն ինչոյն էր այդ կեանքը:

* * *

Նա ինքն էր, որ կերտեց իր բարձրութեան պատանդանքը: Չունեցաւ ծագումի մեծութիւնը, սրովհետև ծնողքը, համեստագոյն զեղուկներ, չթողեցին նրան ոչ զիրք, ոչ կապեր, ո՛չ դրամ: Հաղիւ գրագէտ, նա զիպով էլ չունէր — նորագոյն վաճանք աշխարհային յաղաղութեան: Գպրոցը նրան տիրոջանքը չուէց: Նրա զիպովը — իր տաղանդն էր: Նրա տիրոջնը՝ իր կամքը: Ու զինւած այդ տաղանդով ու կամքով, կրեմն թաղնւած, կրեմն լուսառոյ, նա քաղց չարքայութեան ճամբան, եղուիղներով ու ատամներով ճանկուէց քարերը, հուճկու հարւածներով կեանքի տատակները սրորեց, բանտից պալատ հասաւ, և սարուկ ծնած ձեռքերով՝ ապստոլութեան արձանը հրաշակերտեց...

Ու որ անուիր, համեստ, աննշան, կրեմն հեղձական եփքներ, գարձրեց փայլը կուտղ Իրանի, հպարտութիւնը՝ իր ծնող Ժողովրդի:

Ահա նրա բուն մեծութիւնը...

* * *

Եւ այդ հերոսութեան դիտար էջը — Իրանի մէջ. այն երկիրը, որ պատմութեան ընթացքում եղաւ հայկական գործախուժեանքի հնոցներէ մէկը, որ երկու զեղեր, աւելի ճիշտ՝ երկու կրօններ բախուցին ուժ-գնօրէն, կայծակի սաստկութեամբ, և Ժառանգ թողե-

ցին արդի սերունդներին՝ ստուրթիւն և թոյն, վրէժ ու թշնամանք:

Իսոյ այդ չարգիւց յեղափոխական մարտիկին, որ ծնունդ էր գաղափարի և ոչ թէ զինուորական վարձ-ժողի, դուրս ցտակել աղաղկորձական ստուրթեան շրջանից և սպասուորել ապստոլութեան, յանուն մի հայրենիքի, ուր բոլորն են տանուած, ընդդէմ մի բրբնայեպստութեան՝ որից բոլորն են հայրածական: Այդ դրօշին հետեց և հայ ուսգիտիկը, և՛ մահճետական բախտիարը, ու նրա հովանու տակ կուրծք տեցին երէկեան ջուրերի ձեռքով քաճառած դժբախտները:

«Ստրուկ» հայը մահճետական բռնաւորների դէմ, մահճետական ու քրիստոնէայ ուսգիտիկներով — ահա նոր գաղափարը, սերմանած Շահնշահի մայրաքաղաքի մէջ, ահա պատմական Ժառանգութիւնը համեստ հերոսի, որ անթառամ նորութիւնն է Արեւելքի պատմութեան...

Ու տարիներ յետոյ, երբ Թեհրանի Հայոց եկեղեցու բակից հերոսի մարմինը, հիացման տաղերով կը փոխադրուի Իրանի Պանթէոնը — Ապստոլութեան յաւիտեանական սրբալայրը — պարտիկ սերունդը, գիտակցող որդիքը այժմեան կոյրերի, ծնկաչող կը վերջիւէ այն Մեծ Գաղափարից, որ գիտցաւ ո՛չ միայն կեանք տալ, այլ այդ կեանքով հայտնութեան ճամբայ բանալ, մոլեռանդութեան աշխարհի մէջ, համերայնութեան չէնքը կատարեցանէլ Աստուծոյն աւերակների վրա...

Հանդիստ չունեցաւ նա:

Գինաց, ուր կանչեց նրան պարտը: Հպարտ ու ստանալիւն ընդդէմ բոլոր դաւերի ու բոլոր նախանձների, որ յատկանիշն է պալատական ու պալատօնհական բոլոր փոքրութիւնների, — նա քաղց զնդակների տարափի տակ, բամբասանքների մէկով, քաղց անյող-դող, որ ու գիշեր: Ու բոլոր յորդորներին մի պատմական ունէր: «Գիտեմ, պիտի մեռնիմ, բայց պատուով մեռնիմ»:

Ու մեռաւ դեր-պատուով — պատնէչի վրա: Է. ԱՆՆՈՒՆԻ

Մ Ե Շ Ա Ն Հ Ա Տ Ն Ե Ր Ը

Ասպետ, այո՛, բայց բախտախնդէ՛ր: Ո՛չ, և հագար անգամ ո՛չ:

Մեռնող կտրիճը իր զէնքը չձախեց Զորաւորին, ոչ ալ իր խիղճն ու արիւնը՝ ո՛րէ՛ք Իշխանի, ո՛րէ՛ք դահակալի, — որպէսզի դիմաներու սանդուխտով ան բարձրանայ զէպի փառքի բարձունքը:

Զինուոր կուի ասպարէզ իրա յանուն տկարներու, յանուն Ժողովուրդի, յանուն Աղատութեան: Կուեցաւ անգործի հետ՝ ընդդէմ գորաւորին, սարուկին հետ՝ յնդդէմ բռնաւորին, և մեռաւ պատելի դաշտին վրա: Ահա Գաղափարի Ասպետը:

Եւ ամէն մէկ ճակատամարտ վճռական էր, վերաքանչիւր հարւած՝ անվրէպ, իւրաքանչիւր յաղթանակ՝ վերջնական, որովհետև Զինուորը կը կրէր իր հասարակը, — հասարակ այն անասան-գաղափարին թէ պալատական միապետութեան հասած իւրաքանչիւր հարւած դերեզմանքը մը կը վերցնէ իր արդի կուրծքի վրայէն, թէ Իրանի զաշտերուն մէջ հոսող իւրաքանչիւր հայ կամաւորի արեան կայակ կը լւայ հայ Ժողովուրդի դարերո ստրկութիւնը, և դեռնամած, հալածական, Բնափիր Ժողովուրդ մը, հայ Ժողովուրդը, կը բարձրացնէ ազատ ու բարձրապլուխ ազգի կարգը: Ահա Հերոսը:

Մէկ եփքեմ մը, իր յեղափոխական անվեհեր պորձունէութեամբ, ըբաւ այն՝ ինչ որ չընէին թերևս

հարիւրաւոր տարիներ վրենց խաղաղ ու զանդաղ բարեշրջութեամբ: Ո՞ր քարոզը և ո՞ր խօսքը գործին չափ ոյժ ունէր՝ անխթարթի մը մէջ քանդելու այն երկաթէ պարթապը՝ որ կը կանգնէր մահճետական պարսկին և քրիստոնէայ հայուն մէջ, աւաճի կարդ անցած այն համաշխարհային կարծիքը՝ թէ հայը վախտառու է բայց ոչ զինուր, սրճճիկ և հպտակութեան բայց ո՛չ ընճափարութեան:

Ո՞վ է ծնողը, սակայն, այս աննման գորավարին, որ իր պողպատե ձեռքերուն մէջ բռնած պահեց պարսկական երկրի ապստոլութեան և անկախութեան կրկնակ ճակատագիրը, որ Ժողովուրդի դաւակ, դարձաւ յանկարծ միջպագային աննախորութիւն՝ իր վրա սևեռած պահելով՝ և՛ քաղաքակիրթ աշխարհի հիացումը, և՛ համաշխարհային իրանասպետութեան անհարկը, և՛ իր երախտագէտ հարկների սքանչացումն ու հպարտութիւնը:

Ո՞վ է ծնողը Տարօրինակ, բայց և անհրաժեշտ հարցում:

Առանց Հայ Յեղափոխութեան, հնարաւոր էր արդեօք մէկ օրէալ մէջ, մէկ շունչով և լոկ մարդկային պղատոնական կամեցողութեամբ, ուղաւ ընդէին ըստեղծել Եփքեմ մը, ստղծել այն հերոսական տիպը՝ որուն մէջ կերպաւորուէր անձնութեան հոյակապ Ոյժը:

Հնարան՝ որ էր արեւօք առանց պայքարի՝ պայքարող ստեղծել, առանց կուրի՝ դիւնոր, առանց յեղափոխական շարժման՝ անձնուրաց:

Եփրեմնի գոյութիւն չէին ունենար երբե՛ք, էրբե՛ք, և Հայը կը մնար Հողիով մշտնջենապէս նոյն ստորուկը, եթէ Հայ պատմութիւնը շատեղծէր համապատասխան բարոյական միջավայր:

Պատմական այդ միջավայրը ինքն իսկ Հայ յեղափոխական շարժումն եղաւ, որ կեանքի կոչեց, ձեւ կերպեց և կոչեց Հայկական նոր ոգին, ազատասիրութեան և ազգային մեծութեան նկարագրեր:

Եւ արդե՛րք կը քայնե ու՛կտի ազգայն, ու՛կտի կեանքը՝ անձնէրե՛նքն հետքովոր, աղատասիր զիւցարդնե՛րուն շաւրդէն: Հայ գալիք սերունդը պատմութեամբ կը

ջնայ մտնալ իր երկչոտ, իր ստրուկ Հայրերը, բայց կրօնաստեղծութեամբ ու պարծանքով՝ ծունկի կի՛նէ բոլոր Եփրեմնե՛րուն, ազգային բոլոր մեծութիւնե՛րուն առջև:

Ժողովրդային դանդաղանքը անպայման որ, արգաստեր ու ծնուցիչ, տարածութիւն էն Այդին, բայց ոչ երբեք անոր խորալիւնը: Ազգի մը կարութիւնը կազմողներն են անձնուրաց և ստեղծագործ անհատները, իրենց մէջ իտացնելով ցեղին բարձրագոյն աստիճանութիւնները:

Իսկ ազգերու մեծութիւնը կը շարի ո՛չ թէ տարածութեամբ, այլ խորութեամբ:

Փա՛ռք Եփրեմնե՛րու յիւստողիկն:

Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

ԸՆԿԱԾ ԶԻՆՈՐԻ ՅԻՇԱՍԱԿԻՆ

Իրանի խորքերէն է, որ այս անգամ կուգայ կըսկծեցուցիչ լուրը:

«Մահամարդաական բանակը յաղթական. հրամանատարը սպանուած»:

Հերիք չէին Մայր-Երկրի, Հայ-Թրքական ընդհարումները և Քալբ բացմաթիւ գոհերը, այժմ էլ Հայ արիւնը կը թափուի հեռուստ Պարսկաստանի մէջ: Կարծես քեչ էին մեր Անրէի, ազգային ցանկերը, այժմ էլ Հայ ուսի վրա կը ծանրանայ դրացի Ժողովուրդի ասպազակ հոգը...

Հոգսերի, գործունէութեան նոր ասպարէզ, գալիք գոհերի նոր շարան՝ յանուն Ժողովրդայնությունեան, յանուն Հայի ապրած վայրերի ազատագրութեան...

Ահա չորս տարի է ինչ Պարսկաստանի մէջ Հայը կը կուր ոչ թէ միտակ, այլ կողք կողք պարսիկ ազատականին հետ, կը կուր յանուն ընդհանուր շահերի, կը կուր՝ ինչպէս վայել է ամէն մի ազատ քաղաքացու:

Պարսկաստանի, Թիւրքիայի և Ռուսիայի Հայութեան բոլոր շրջաններէ Հաւաքուած մարտիկները կոտորածներին չէ որ կը դիմադրեն: այլ կը կուր քաղաքացի, յաղթութիւններ կը տանին — յարգանքի և ըզմայրուով գեղատեսիլ արթնցնելով բազմաթիւ սրտերը մէջ:

Պարսիկը կը գործողուց Հայը, կը նայէ, կը հետեի նրան, որովհետեւ Հայ Յեղափոխականն է որ ծախողեց Մէհմէտ Ալիի Հակասահմանադրական ԵՍՍՐ մ'ձեռն. Թաւրիզի, Թեհրանի, Ռաշադի, Սայմաստի և բոլոր վայրերի Հայ կոմիտէներն էին, որ օրինակ եղան պարսիկ ազատականներին՝ կուր թունութեան դէմ յարատու կերպով, կուր զինքը ձեռնկրելու, արեան դնով:

Իսլամականութեան ձեռքով մկրտուած պարսիկ ազատականը, պարսիկ Հայրենասէրը, երախտադիտութիւն և պնդութիւն կուրենայ իշխու իր ուսուցչի մատուցած ծառայութիւնը...

Հայ մարտիկները սիրելի չեն, հաւանաբար, Պարսկաստանի կորուստը գարննոց մրցակից Բոսն, անդրլիցի, դերման և այլ ազգերի դիւանայէտներին. բայց անոնք իսկ, այդ Հակասակորդներ անգամ, որչափ էլ հակառակ լինեն Հայ յեղափոխականներին, այնուամենայնիւ չեն կարող միտել, արհամարհել անոնց գերը: Հակասակորդներն անգամ կը յարգեն այսօր ազատականներին: Իս յիշատակայից պատմական երևոյթ է: որ ոչ ոք կրնայ ժխտել:

Իսկ ինքը հա՛յր, մարտիկները արեւնակից ու ազգակից բազմադար աչք Ժողովուրդը: Ինչպէ՞ս կը վերաբերի ան ու՛կտի տեղի ունեցող դէպքերը:

Հայը անտարակոյս որ կը գմայրի այսօր: արցունքներ թափելով գոհերին և ծախահարութիւններ ուղղե-

լով կուր մարտիկներին: Իսկուր քնէ արթնցած ըստրկութեանն նոր ոտքի կանգնած Հայը կուրէ ապրել իր գաւակների լրիւ և 'բեղմնաւոր կեանքով: Հայը չի կրնար շուրթանալ այսօր իր երեստասարդ որդիների կենսունակութեամբ, ստաղանով, ոյժով: Նրա ստրուած սրտին թանգ է մանուսնաղ քաղութիւնը, մարտիկ ոյժը, գէնքի շատանքը...

Եւ գարմանալի չէ այս:

Գաղթականութեան, կոտորածներէ, ուժեղի տալք ըծնելէ վերջ՝ առաջին անգամն է որ նա կը յաղթ այսօր: Կը յաղթէ ոչ միայն Դարադադրներին ու Շահ-սեաններին, այլ և Մէհմէտ Ալիին ու իր բոլոր հոգանաւորներին...

Իսկուր ընթացքին մէջ կուցած Հայ մէջքն է որ կը շարի այսօր, և պէտք է որ շարի... արեան գնով, թանկանի գոհեր տալով: այլ ճանապարհ չկայ, այլ կերպ չի՛ կարող լինել: Մեծ գործը կը պահանջէ նաև մեծ գոհեր. մեծած քարերն են որ շեն տառայիք՝ շուրթանալու պայմանով...

Այդ ճշմարտութիւնը լաւ յմտնեցին բոլոր նրանք, որ արժանապատուութեան գգացում, ազատութեան կայծ ունեցան իրենց սրտերին մէջ:

Տառապած Հայրութեան աղքատիկ իրճիթների գաւակներն են նրանք, այսօր մահ՞ր բռնած գեղջուկ, վաղ արատութեան մարտիկ, իսկ քիչ յետոյ շղթայակալ կայանաւոր, կամ երկրի բախտ անօրինոյ ճրամանատար: Հայածուած բունակայներէ, կեղեքած ուժեղներէ, նրանք համախմբուած են Գաղափարի դրօշակի սակի, գնդակի և փառքի դիմաց:

Դրանցից մին էր և պարսից սահմանադրական գործի հրամանատար Եփրեմը, դրանցից կին և Եփրեմի կուրջին կուրց և ընկնող անձնաթի մարտիկները:

Երկարատեւ և բազմապիսի տոտպանքերէ յետոյ, Եփրեմը մնառել էր նոյն նիւրածն ու նոյն մարտիկը՝ ինչպէս մեծ մասը այդ տոտպանած Ժողովուրդի ըմբոստ գաւակները:

Նրան կրիւ ուղարկելիս, սղծարձիկ-տաթիւ Իսլամականութիւնը ուղղեց Եփրեմին՝ չին դիւցապական պատահարով:

«Կա՛մ վախանը ձեռնիդ, կա՛մ վախանիդ վրա»:

Եւ նա մնաց հաւատարիմ այդ պատգամին: Չորս տարի նա կեցած էր վահանը ձեռքին՝ միշտ էլ յաղթող, և այսօր նա պաւակած է վահանի վրա... նորէն յաղթող...

Ողջո՛յն և փառք ձեզ, ո՛վ հեռուս, արեւոտուած, պատնէշների վրա ընկնող մարտիկներ:

Ողջ՞յն է կամք ձեզ, ո՞վ կենդանի մնացած ըն՝ կերենք:

Ո՛ւր որ էլ լինիք դուք — կուի դաշտի մէջ թէ շղթայակապ կայանաւոր, բաճր ձեռքերնիդ մշակ թէ թափառական առաքալ—միտ էլ ձեզ ներշնչող թող լինի ատապարտի արտասպարութեան վիճ գաղափարը, ձեր առանձնորդը՝ դիրքերի վրա մնալու պարտաճանաչութեան սուրբ սկզբունքը:

Հող չէ թէ մի օր վաճանով կը դասնաք, միւս օր՝ վաճանի վրա, արդիւնքը նոյնն է — յարթութիւնը... Եփրեմները, հրամանատարները կրնին ին և պէ՛տք է որ ընկնին: Նրանց մահով քանկան է որ կը յարթանակէ, Հայութեան, ամբողջ Մարդկութեան Ազատագրութեան օրն է որ կը մտնենայ...

Ս. ԶԱՆԱՐԵԱՆ

Մ Ե Ռ Ա Ի

Արևելքի տարկերութեանց է՛ն մեծ Լեյելութեան և է՛ն մեծ Թականին առկն ենք:

Սուգ մը չէ այս մահը. աւելի մեծ բան մը որ անուն չունի, — ձերունի և դողողուն Արևելքի վերջին մարդ լոյսը:

Եղբրական չէ այս կորուստը, այնքան փառահեղ է. արցունքի, լացի, կոծի չի կարօտիր. ապշութիւն ու հիացում կը պատիբի. սեւերու մէջ չի պլլիւր, վասն զի Շիրազի վարդերով ծածկաւած է:

Երեք կանգուն հո՞ղ. երբե՞ք. այլ ամբողջ կայսրութեան մը չափ մեծ գերեզման մը, այդպարք Պարսկաստանը իր ծոցին մէջ պահելով տաքցնելով այս կտրեկին մարմինը:

* * *

Արկածախնդիր զինուորն է ան: Հին ատենները իր հաշտոյն երկիրներու պիտի տիրանար, կայսրութիւն մը պիտի հիմնէր: Քասնութու դարուն մէջ՞ գաղափար մը տարածուց. համար կը մտնէր ան: Բայտը կը գրգռէ, կը շոյ՛ի անոր երազը. յարողութիւններու երկար շարք մը իր իդձերը կը պատկէ և իր անուշով Արեւելքէն մինչև. Արեւմուտքը կը տանի կը հասցնէ:

Եւ գլաղթուրքիւն լծեալ ի կառս իմ գերի, ի Հայաստան զԱՐՔԱՅԻՄ քերէի:

Ամէն բան իր լրումն ունի. փառքն ալ. Եփրեմ իր փառքի լրումին մէջ կը մտնի:

* * *

Ո՛ւր էք, կախողան բարձրացած, բանտերուն խորերը մեռած, կուի մէջ ինկած Դաշնակցականներ, յեղափոխականներ: Եփրեմ ձեր մօտն է հաւառասիկ, ձեղի պէս՝ յանուն մեր ցեղին իր Պարսքը և Աւելին հատուցանելէ ետքը Մարդկութեան, անմիտ ու պարբարտ Մարդկութեան:

* * *

Այո՛, յանուն մեր ցեղին որ իր տառապանքին մէջ միջոց կը գտնէ ուրիշներու հետ միասին տառապելու. որ ինքը ողորմելի՛ ուրիշներուն կողորմի. որ անձնուրացութեան, կարծեութեան և անուութեան զիտցաւած սահմանները կընդլայնէ՛ նոր առաքինութիւններ ըստեղծելու ատիճան:

Եփրեմի փառքը անոնցմէ է որ չեն կնրար գերագանցել: Գ. ԶՉԸԱՊ

Մարտիրոս Զարուխչեան

Այս տարի լրացաւ մեր մեծանուն ընկեր Եփրեմի մահուան քսանամեակը, որը ողին էր պարսկական յեղափոխութեան:

Պարսկական յեղափոխութիւնը, որ ուռճացաւ և մեծացաւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան զօրակու ընկի տակ, բացի Եփրեմից խլել է մեղնից և մի քանի տասնեակ ուրիշ անձնագործ և գաղափարական ընկերներ, որոնց մէջ իր ուրբոյ տեղն ունի Մարտիրոս Զարուխչեանը, որը նահատակուց 1909թ. փետր. 25ին, Թաւրիզի շրջանի Ալւարի կուտմ:

Թէպէտ զետ երիտասարդ, բայց շնորհալի իր առնական և անպէճներ հողու, շիտակ, անձնագործ և քաղցր բնուորութեան, Հ. Յ. Դաշնակցութեան մէջ իր դերքն էր գրաւել և դձև այն ուղին, որով ընթանում էր անշեղօրէն և անուշտ դատնալու էր մեր առաջուոր մարտիկներին մէջը:

Մարտիրոս կուտակականորէն մեծացել և հասակ էր նետել Բաղուր միջնորդութում, ուր սովորում էր անդական դիմադրանիւրից մէկկում: Նրա առաջին կուտակական ուսուցիչը եղել է Դաշնակցական Ռէչօն, որ կարողացել էր այդ պատանի աշակերտի մէջ շատ վարդ ժամանակից զարթեցնել կուտակցական և դաղափարական հետաքրքրութիւն:

Բազուրի Հայկական թէ՛ Վարանդովսկայա փողոցի վրա մի փոքրիկ և աննշան խանութի մէջ աշխատում էր մեր ընկեր կուտակար Ալեքսանը, որի մօտ յաճախ էին հաւաքում Սանասորի արշաւանքից յետոյ, աշ-

խտանք ճարելու համար Բազուր եկած Հայդուկները: Այդտեղ էր անհ աղատ ժամերին նստում Դաշնակցական Ռէչօն և իր շուրջը հաւաքում հետաքրքրի երկուտասարկներ ու պատանիներ և նրանց պատմում ու բացատրում էր գարմանով հճախը կերպով Դաշնակցութեան գործը և դերը:

Դպրոցական դասերը վերջանալուն պէս աշակերտներն մի քանի խմբակներ, որոնց մէջ կային գիմնադիւայի բարձր և ցածր դասարանի աշակերտներ, շեղուելով իրենց սովորական ճանապարհից, կը հասնէին Ալեքսանի խանութն և եթէ Ռէչօն այնտեղ էր, ներս կը թափուէին և իրենց անմիջջ հարցերով այս կամ այն խնդրի մասին կատարելապէս կը ուժակոծէին Ռէչօն կամ կը ստիպէին նրան պատմելու այս կամ այն հայուրիկ քաջութիւններին, այս կամ այն դաշնակցական արշաւանքի մասին:

Այդ մնալուն յաճախորդներն մէջ էր և Մարտիրոս Զարուխչեանը, որ ազահարար լափում էր այն բոլոր պատմութիւնները, որոնք վերաբերում էին Դաշնակցութեան հերոսամարտին:

Դաշնակցական Ռէչօն, որ արդէն մեծ հեղինակութիւն էր Բազուրի երիտասարդութեան և պատանիների աչքին, իր ունիւրիւրիւրից կազմել էր մի տասնեակ, որոնց, ինչպէս ինքն էր ստում, վարժեցնում էր հայուրիկին կեանքի: Այդ տասնեակի մէջ էր և Մարտիրոս Զարուխչեանը, որ այն ժամանակ հաղիւ 16-17 տարեկան էր:

Այդ խմբակը պիտի ընտելանար չարքաշ կեանքի, խմբի բոլոր անդամները պիտի լինին դիմացկուն, պիտի կարողանան լեզվար ժամանակ քայլել, օրերով քաղցած մնալ և վարժվելը ղնքը դործանելուն:

Այդ խմբակի բոլոր անդամները դաշնակցական երգում էին տակ ոչ մի ժամանակ ոչ ոքի ոչինչ չխօսել իրենց աշխատանքների մասին և երբևէ էին իրենց կեանքը զահարելու Դաշնակցութեան պաշտօնների համար:

Այդպես էլ եղաւ. բոլորը զոհարեցեցին անխոր, ղէնքը ձեռքին, կուսակցական պարտականութիւններ կատարելու ժամանակ:

Մ. Զարուխանի զինավարժական աշխատանքները տեսեցին Լեզկար, և առաջին անգամ պէտք եկաւ ճշգրտելու, որից յետոյ Մարտիրոսը, հակառակ էր ինչոյ աստիճանի քնքոյզ դաշնակցներին, դարձաւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան կարևորագոյն անարեկիչներից մէկը, որ չնորհու իր հուանդին, մասնակցութիւն է ունեցել Անդրկովկասի մեր յեղափոխական բոլոր ձեռնարկներին:

Ով նրան տեսել էր մէկ անգամ, շէր կարող անուշադիր անցնել այդ նուրբ դիմապնակով, դրաւիչ, կիրթ և բարեհամբով արտայայտութեամբ երիտասարդի մօտից: Միշտ միտար ղէմքին վազում էր ղէպի մասը, ճիշտ այնպէս ինչպէս դեշերային թիթեռնիկները ղէպի փայլուն կրակը, առանց մտահոգելու կամ երկիւղ կրելու, որ թի օր այդ կրակը այրելու է իրեն: Իր կեանքը բոլորովին զոյգութիւն չուէր իր համար. անձամբ էին կեանքի և մահուան սահմանները: Սա, թեւեւ, անհասկանալի առեղծած է, թէ ինչպէս կարող էր այդպիսի մի քնքոյզ անձնատուրութիւն լինել այնքան դատան ղէպի ուրիշ անձը, ինչ որ անհրաժեշտ է ահարեկիչ համար: Դժբախտարար, մեր իրականութեան դատան պայմաններն էին, որ խորը դիտակցող և պարտաճանաչ երիտասարդութեան, միջև իսկ ամենաքնքոյզները, մէջ ստեղծում էին այդ ոյժը, պողպատի պէս ամրացնում էին նոցա կամքը և մղում նրանց ամէն տեսակ պատահարների, ուր կանչում էր կուսակցութիւնը:

Բազեցի մեծահարուստ, բաց չափազանց ժլատ Ան յամառօրէն և արևատարճարով մեթում էր «Փոթորիկ» կրկնակի և եռակի դիմումները և «Փոթորիկ» ստիւղեց իր վճիռը կ'կտար ածել: Մեր կուսակցութեան մինչ այդ չափազանց ղեշ անարեկիչներ էր կատարել և այդ պատճառով մեծ դժարութիւն կարճ անապատասխան ընկերներ ճարելու: Նախ՝ դործը պիտի յաղողութեամբ դուրս գար և երկրորդ, և թէ ընկերը ձերբակալէր, այնքան աննական քաջութիւն պիտի ունենար, որ հակառակ ոտտիկանական ամէն տեսակ ճնշումների և տանջանքների, կամքի թուլութիւն ցոյց չտար իր ընկերների և ընդհանրապէս դործի վերաբերմամբ...

«Փոթորիկ» երկար քննութիւններից յետոյ կանգ առաւ Մկաբէի Աղապալանի վրա, որը փրկել ընկերակից էր վերցրել Մ. Զարուխանին: Գործը յաղողութեամբ և անաղմուկ կատարելու համար որոշել էր դործ ածել միմիկան սուր ղէնքեր և աննական իր կերպով անյայտանալու համար, պէտք է նախին մեր ընկերներից մէկի կառքը, որ պիտի սպասէր ղէպի վայրից մի քանի քայլ հեռու:

Չուրի օգնութեան կանչներին՝ մօտակայ վայրերից հասնող ոտտիկաններէ և մերոնց մէջ թշպէտ սկսում էր կատարել մենամարտ, բաց մերոնք յաղողութեամբ կատարելով իրենց դործը և ղիմացելով ոտտիկաններին, կարողանում են իրենց ձգել կառքի մէջ, որտեղից շարունակելով իրենց կատարել կուրբ՝ կառքերով և ոտքով իրենց հետապրկող մի քանի տասնակի ոտտիկանների հետ, սլանում են Բագուի փողոցներով:

Ենորհու կառապանի համարձակ և ճարպիկ ձիա-

վարութեան, մերոնց յաղողում է ոչ միայն արտաւել հետապրող ոտտիկանների համարակիցից, այլ և անյայտանալով քաղաքի հեռաւոր փողոցներից մէկում, կարողանում են պատասպաւել մի ընկերոջ տան մէջ:

Կատրից իրենու ժամանակ միայն պարողում է, որ Մարտիրոսը, ղաշոյնով իր հարաւանքը Անին իյնցնելու ժամանակ, վերաւորել էր և իր փորը: Թշպէտ վէրքը չափազանց իտր և վտանգաւոր էր, բայց չնորհու վերին ատտիճանի լուս ինանքի, նա կարողացաւ արտաւել անիտասպիւրի մահից:

Հակառակ ոտտիկանութեան ձեռք առած բոլոր միջոցների, անխարելի եղաւ ոչ անարեկիչներին ճարել և ոչ էլ սպանութեան մայրերը բանալ... Սակայն, օրը ցերեկով այդքան խիզախութեամբ և յանդգնութեամբ կատարած անարեկիչում այնպիսի սարսափ էր տարածել թիթիլիսի, Եռչիլի և Բագուի այն անձնատուրութիւնների վրա, որոնց ղիմել էր «Փոթորիկ»ը, որ համարեա թէ բոլորն էլ շտապեցին իրենց հաշիւները մաքրել «Փոթորիկ»ի հետ, իսկ մնացած մի երկու ահամայ ճիւղերին, որոնք աշխատում էին ամէն կերպ խուսափել իրենց պարտականութիւնը, պէտք եղաւ մի աւելորդ անգամ եւս յիշցնել իրենց պատկանանութիւնը, և «Փոթորիկ»ը վերջացած համարելով՝ ղաղտորեցրեց ընդմիշտ իր դիմումները: Բայց միտմանակ մտահոգելով, թէ ղանաղան կասկածելի և մեղասպարա խմբակներ կամ անհատներ կարող էր իննն միամիտ և անձամբ մարդկանց հաւագործել, ի լուր անմեղի յայտարարել, որ «Փոթորիկ»ը վերջացրել է իր դիմումները և ամէն մի խմբակ կամ անհատ, որ կը համարձակուի շահագործել այդ անձը ամենախիտ պատժի կենթարկել Հ. Յ. Դաշնակցութեան կողմից*):

1905ի փետուար 6ին չնորհու նահանգապետ Նապալիճի ջանքերի և թախար համարմանիկանների ղաւարութեան Բագուի փողոցները ներկեցին անմեղ կանանց և մանուկներով արինով: Բագուի հայութիւնը սուգի և յուսահատութեան մէջ էր... Թախարակի ճրտակներն արդէն անջատել էին հայկական թաղերը միմեանցից և ջարդելով ու արսափ տարածելով իրենց տներում պատասպարած ինչպիսորոյ հայերի վրա՝ իրենում էին քաղաքի կենարունը, որի դրաւելուց յետոյ՝ ամէն կողմից պիտի սկսէին իրենց կատաղի ջարդը և ճրեհէր:

Ահա հայերի այդ ինչպար և յուսահատ վարկեանին, մի խուրճ, ընդամենը 6-7 հոգի խելագ ընկերներ, ժայռի պէս իրենց կուրծքը ղէմ տալով թընամու կատաղի յորձանքներին, աննական բողկով և մոռեցին ու իսլայան հարաւանքով բառացորէն ոչընչացրին նախարձակ թախարական խմբակները և Բագուի հայութեան ինքնապաշտպանութեան հիմքը դրին:

Այդ ընկերների մէջ էր Մարտիրոս Զարուխանը, որ երեք օր՝ ղեշերցիւրեկ, առանց մի վայրկեան ղադարի, ամենապատանջաւոր և դատասխանատու գործների վրա էր միշտ, միջև կայացաւ հաշտութիւնը և թախար ամբողջ վար ղրեց իր ղէնքերը:

Կուսակցական մի կարևոր դործի ուսումնասիրութեան համար Մկաբէի Աղապալանը, Հմայակ Զամ-

*): 1905ի վիքիերին, երբ հայ-թախարական ընդհարումները սայտկացան և հայ հայրատներին որոշ տարիք յուսափում էին հայութեան գրման գործին ապակցել, 1905ի նոյեմբերին Անդրկովկասի Դաշնակցական Ռայոնական ժողովը որոշեց Հիւսիսային Կովկասի մի քանի քաղաքների մէջ բռնի հանգանակութիւն կատարել: Ետները շիտարեմ են այդ արշաւը, ենթադրելով, որ 1898ի Նիկոլորդ Րեհի. ժողովում ընտրւած «Փոթորիկ»-ում էր, որ իր գործունէութիւնը շարունակում էր. մինչդեռ Տախարական ժողովում ընկողմ մարմինը ոչ մի առընչաւորին չուներ նախկին «Փոթորիկ»-ի հետ:

փորձեանք, Մարտիրոս Չարսուհեանը և ուրիշ մի քանիք 1905ի մարտ 22ին իջել էին զատկացային աշխրհ, բայց անակնկալ կերպով մի խումբ ոստիկաններ և մօտ 10-15 զինած թաթարներ շրջապատելով սոցա, պահանջում են անկեղծ ստափանաւան, որի ճանապարհին թաթար խումբը սկսում է կրակել զրանց վրա: Մարտիրոսը, որ արդէն մօտ էր ոստիկանական շէնքին, շիրջնելով իր ստանաբարձիները կարողանում է մտնել ստիկանաւան՝ զանկով իր շնու և մէկ ընկերացի և այդպիսով տղաւուում է խուճանի յաջորդ Նարեաններին, թէպէտ ընկերը վիրաւորւում է թեկից: Իսկ Չ. Չամբուլազեանը, որ զիս ևս չհաս էր ոստիկանաւանից, միակ էլքը համարում է զիստագրի կրակը ամբարի միտ և վերաւորելով իրեն շրջապատող մի երկու թաթարներին, թէպէտ կարողանում է շիջան ճեղքել և դուրս գալ թաթարական նոյ փողոցներից ու ընկնել ծովափով յայն փողոցը, որտեղից Տաշիկական մասը այնքան էլ չհասնէ չէր, սակայն, շարտեղ նրան հետապնդող խուճանին միանում է և ոստիկաններ, որոնք իրենց անկողար Համարարիկերով, բազմաթիւ վէրքեր ևս հասցնում Համալիակին և նա ընկնում է արնաքամ և անձնաջաքած:

Մարտիրոսը և ընկերները յանձնուում են զինւորական դատի և ոստիկանութիւնն ու թաթարների մի խմբակ աշնդէս էին դատաւորել սուտ վկաններ և կեղծ աստաւանութիւնը, որ լուրջ երկիւղ կար թէ Մարտիրոսը և իր ընկերները մահան պատժ կը ստանան: Սակայն, շնորհն նրա, որ այդ ժամանակի ընթացքում, երբ Մարտիրոսը և ընկերները բանտումն էին, կատարւեց Նակաշիճէի տերրորը, որը մեծ ասարաի էր ստաջ բերել թաթարների մէջ, զատկայարութեան ժամանակ բոլոր սուտ վկանները երկիւղից կամ չերեսացին դատարանին և կամ փրկեցին իրենց ցուցմունքները և զինւորական պատգամին համար պարպւեց մեղադրանքի ամբողջ կեղծիքը և մեր ընկերները միանշաղամայն արպարաքան և անմիջապէս տղաւու արձակեցին*):

Մարտիրոսը դեռ ճաշ նոր էր արտակել կախազանի սպանալիքից, երբ ճայր սեղանին Բազուի երկրորդ Նայ-թաթարական ընդհարումները: Ինչ իօսք, որ Մարտիրոսը նախորդ կրիւններում իբրևս փորձւած մէկը, ոչ միայն ինքն էր կանգնում ստաջուտ գլորքերում այլ և իր օրինակով վարարում, սպեւորում և խիղախութիւն էր ներշնչում ամենքին:

Բազուի առակին ընդհարումներից սկսած և այնուհետև Մարտիրոսը գտնում է աշ միայն Բազուի, այլ և Անդրկովկասի մեր բոլոր կարևոր ընկերների ուշադրութեան և դուրդարանքի առարկան, և նա իր բազայն արժեքներ էր գրում թէ իր յեղափոխական կեցւածքով և թէ իր ստիտան, շրտակ և անկեղծ քնաւորութեամբ:

Ռուսական կառավարութիւնը ինչպէս զաջացել էր սկսել Սոցիալիստ-Յեղափոխականի կուսակցութիւնը որտաւաստանում՝ գոնապէս մեծ ա փոքր Ալեքանդր շիրճի, որոնք դոմեկով կուսակցական պատասխանատու դերքերի միտ միամտանակ և գաղափի ոստիկանութեան տեղեկատուներ էին, ճիշտ նայելիս աշխատանք էր սկսել և Անդրկովկասում Դաշնակցութեան և այլ յեղափոխական կուսակցութիւնների վերաբերմամբ:

Թիֆլիսում այդ գործի ղեկավարութիւնը վերցրել էր իր միտ փորձւած և մտանդաւ աշխատաւորական

*) Գիտցալիքի 1910ի 5-6 միացեալ համարում, Մարտիրոս Չարսուխեանի կենսագիրը գրում է ք միջի այլոց. որ իբր թէ նա մասնակցել է նախագայտն Նակաշիճէի անարիկման, որ միանգամայն չի համապատասխանում իրականութեան:

գործերի փոխարքայի օգնական գորավար Երկնկինը, որը բերել էր սուկ մարտադաջեց սոցիալիստ-յեղափոխական Կ. Կամիլից համապատասխան քաջերով լիագորած մի քրնկիք, որի պարտականութիւնը պիտի լինէր կազմակերպել փոխարքայ Երկնկինի աշխատանքը: . . .

Նորիկ չսոցիալիստ-յեղափոխական ընկերք, որ ճշկական ծաղկումով մի երկուստարը էր, կարողացաւ իր ծուղակի մէջ ձգել մի շարք յեղափոխականներ և ի միջի այլոց մեր ընկեր կոլոտ Գասպարին և իր ժամանակին անախտաւա:

Բազուի երկրորդ ընդհարումների օրերին էր, թէպէտ կրիւնները պատրել էին, բայց փոխարքած հայ և թաթար որսորդութիւնը դեռ ևս չարունակուում էր: Այդ խումբ օրերին Սոցիալիստ-Յեղափոխականների Բազուի մարմինն յաջողւել էր գտնել պրոֆուկատոր Տրեային (որի սարդունար, դժբախտաբար, մուսացել էր), սակայն, պատմել անկողար էին, յարմար մարդիկ չուսնեալա պտոմնուում և խնդրում էին մեր աշխակցութիւնը:

Չ. Յ. Դաշնակցութեան Ձինւորական Մարմնի արշուումը և վճուի իրականացումը, Մարտիրոսը այնքան արագութեամբ կատարեց, որ միտնգամայն աղչւցրել էր սոցիալիստ-յեղափոխականներին: Ինչ իօսք, որ նայն օրը սոցիալիստ-յեղափոխականները բայց թողւցրել մի ընդարձակ թուացիկ, թէ ինչպէս պատժեցին այդ պրոֆուկատորին, միամտանակ շղոճացնելով բոլոր նրանք, որնք կը համարձակուէն էրք և իցէ դաւել Սոցիալիստ-Յեղափոխական կուսակցութեան դէմ:

Բազուի բացի Նայ-թաթարական ընդհարումներին իր վճառական մասնակցութիւնը Գրեթը և Մարտիրոսը և Երևանից էր, ուր իր անվճեհարութեամբ և զաւրութեամբ սերելի էր պտել Երևանի շրջանի բոլոր մարտիկներին:

Նայ-թաթարական ընդհարումները վերջացել էին, սակայն, չէին պտոժեւել բարբ նրանք, որոնք աղչակ էին մտնել Հարութեան. դեռ կենդանի էին մի քանի չրէշներ, որոնք թուած Ալիևանով-Աւարսկին, որ իբրև ղեկնարաճահանդապիտ ամէն տեսակ բարբարոսութիւններ թույլ տւեց Նախիջևանի շրջանում և այնտեղից անցնելով Վրաստան՝ փր դիշտուել Քաթիւ զրեց մրաց ժողովրդի վրա և այդ բոլորից յետոյ, այժմ հանդիստ իւլճում, ստեղծելով իր համար միանգամայն անտաշելի միջոցալը, նուտել էր Ալեքանդրապոլում և ու վրտել թէ ինչ նոյ ծրագրերն էին յղանում նրա ոճագարծ գլխում, երբ մի պիշեր կառքով սլանալիս Մարտիրոսի և իր ընկեր Դ-ի զոյք ուււմքերի շեշտակի հարաւանների տակ, արիւնււււայ և ջախջախւած դետին է զլորում:

1908 թւականն է: Պարսկական յեղափոխական շարժումներ արդէն որոշ կերպարանք էին ստացել: Մարտիրոսին պատել էր փնչ որ անձնական մի թախիծ, մի ծանր վիշու: Կեանքը իր հմայքը կորցրել էր այդ անվճեհեր և կարիչ Երևանաբարդի համար... Ներքին մեծ յողումներ և ծանր ապրումների պատճառով նա մահ էր որնում: . . .

Այ կարի կոճեւնրում, և երբ թշնամին պարոււած, կարծես ուղում էր փախչել, որ յաղթանակի բողչին, ճակատագրի մի դաժման խաղով, մի պատահական զընդակի գոճ է գնում:

Ես ղդիւնեմ թէ երբ և իցէ պարսիկ ժողովուրդը դրել կամ զրեց է իր յեղափոխական պատմութիւնը, սակայն, այդ պատմութիւնը մեկը դրել ենք մեր կարևոր գրեցերով և մեր հերոսների թախած արիւնով:

Մարտիրոսը մեր այդ կարևոր գոճերից մէկն էր: Ի. ՍՆԻԵԱՆ

ՌՕՂԱՐԱԿԱՆ ՀՈՍԱՆՔՆԵՐԸ ՊԵՐՍԿԱՍՏՈՆՈՒՄ *)

I

Քաղաքական հոսանքների պատմությունը Իրանում ծայր է աճում Պարսկական Առաջին Յեղափոխության օրերից, երբ արդեն որոշ արտասոցություններ է պտուցում անցնել դարու երկրորդ կեսից սկսած ընկերային շերտաւորման աստիճանական զարգացումը, որի հետևանքով սկսվում է այս երկրի ազգային վերածնունդը:

Պարսկական աւատականությունը ճորտատիրական աշխատանքի կիրառման, փակ տնտեսության արգելափակում, ապրանքային շրջանառության նոր եղանակների հաստատման ու մի շարք այլ ընկերային և պատմական երևույթների հետևանքով՝ անցյալ դարու կեսից սկսել էր ներքին անդամադրելի զարգացում ապրել: Անկարող էր տնտեսության մէջ կիրառած յետամնաց եղանակով մրցելու երկրում ծայր տուած տնտեսական նոր գործուաների հետ, վրատման մնալով ներհակ յարաբերության մէջ միջազգային տնտեսական աշխարհի հետ՝ պարսկական աւատականությունը աստիճանաբար լուծուած է կորցնել իր ոտքի տակի նիւթական հիմքը՝ ստիպելով սեփական կալուածների վաճառման դեմով հաւատարակուել իր քայքայող տնտեսությունը:

Կալուածների վաճառման սկիզբը դառնում է մի տեսակ բաց դուռ, որ աւատական դասի ձեռքից էնդոգոնային հարստութեան մի խոշոր մասը յատկապէս 70-80)ական թւականներէջ սկսած և այնուհետև՝ կենտրոնանալ նոր ծնունդ առնող դրամատուր դասի ձեռքին: Արդիւնաբերութեան այլ տիպերի թաղակալութեան պատճառով, բնականաբար, զիւղատնտեսությունը պիտի ներկայանար այս երկրում ամենապատասաւոր ասպարէզ նոր ծնունդ առնող դրամագլխի շահագործման համար: Այս նոր ճաղատուր դասի տնտեսութեան մէջ կիրառած վարձու աշխատանքի սկիզբունքը և մշակման համեմատական կապարկադրուած եղանակը որոշ հնարաւորութիւններ են ընծայում աւելի լուսհիմքերի վրա դնելու զիւղատնտեսությունը, քան աւատական փակ տնտեսությունն էր, որ աստիճանաբար կորցնում է իր դիրքը և՛ արդիւնաբերող չուկայի մէջ:

Ռանական առանձնաշնորհեալ և տիրող դասի ապրած նիւթական ծանր տաղնայի դիմաց անցնել և ներկայ դարերի անցման շրջանին թաղաքային դասերի զարգացման համար ներքին և արտաքին նոր կարելուութիւններ են ստեղծուած՝ երկրի կապուելով արտաքին դրամատիրական աշխարհի տնտեսական յարաբերութիւնների հետ դառնում է արտաժաման և ներաժաման լայն շուկայ, առաջ է դաշիս միջնորդ վաճառականութեան և արհեստաւորութեան մի սոււար խաւ, որ հաստատուած է դեռ անցնալից առեւտրական արժէք ներկայացնող պարսկական հին քաղաքներում և կամ արտաքին առեւտրի կապակցութեամբ՝ ստեղծուող նոր կենտրոններում:

Առեւտրական կեանքի զարգացման հետ վերականգնում է պարսկական արհեստագործական արդիւնաբերութիւնը, որ կոչւած է արդի Իրանի ճարտարաւեստական դրամատիրութեան հիմք կազմելու: Առեւտրարդիւնաբերական, արհեստագործական-համաքարական ու բանուորական դասերի հետ թաղաքներում է կենտրոնանում և պետական պաշտօնըութեան հոծ բազմությունը, որի ծագումը պայմանաւորուած է յատկապէս կենտրոնական կառավարութեան ձեռնարկած մաքսա-

յին, վարչական, հարկային և այլ բարեկարգչական առաջին փորձերի հետ նպատակ ունենալով աւատական իրաւակարգի հնարած եղանակի փոխարէն՝ ստեղծել պետական բարդ մեքենայ: Պաշտօնըութեան այս խաւերին շատ մօտ կանգնած են և այստ դարգումների տէր խմբակցութիւններն ու մուսուրական տարբերը, իսկ աւելի ուշ, մեր օրերին, երկրի դեմոկրատիկ ղեկաւարկանությունը:

Քաղաքը, այսպիսով դառնալով ուժեղ սողակ երկրի տնտեսական յարաբերութիւնների մէջ, իր ձեռքը կենտրոնացնելով Երկրի հարստութիւնների մի կարեւոր մասը և աւատական-խանական դասը դնելով իրենից նիւթական կախման մէջ, բնականաբար, անհանդուրժելի պիտի նկատէր այդ առանձնաշնորհեալ, սակայն, նիւթապէս և բարոյապէս անաւելացած դասի, երկխանութիւնը, ինչպէս և իր տնտեսական յառաջադիմութիւնը խաթարող աւտուական իրաւակարգի կապանքները: Ինչպէս ամէնուրեք, քաղաքը այստեղ ևս առաջին հերթին պիտի ձեռք բերէր երկրում ազատ հարգողակցութեան հնարաւորութիւններ և անորգել առեւտրական յարաբերութիւնների համար նպաստաւոր պայմաններ: Այս երևույթներով և պայմանաւորուած էին ներկայ դարի առաջին տասնամեակի մէջ քաղաքային դասերի ներգործու ջանկութիւնները՝ փոխարինելու աւատականութեան խաթարած իրաւակարգը կենտրոնական մի ուժեղ կառավարութեամբ, որ նախ ապահովէր տնտեսական հողի վրա ձեռք բերած նրա գրաւումները երկրի ներսում, միաժամանակ՝ սահման դէպք օտար դրամատիրութեան ռոնձգութիւններին, որ սպառնում էր դադուել վերածելու Պարսկաստանի ու տէր դառնալու նրա ազգային հարստութիւններին:

Քաղաքը միաժամանակ դարձաւ, ինչպէս և ամէնուրեք, ազատագրական, ձգտումների, ազգային-հոգեւոր վերածնութեան սրբան, որովհետև այստեղ կեն-

*) Ներկայ յօդուքը գրելիս օգուել եմ, ի միջի այլոց, նաև հետեւալ աշխատութիւններից.

1. Th. Jager «Persien und die Persische Frage» Weimar 1906.
2. Adolphe Back de Surany «Essai sur la Constitution Persane». Paris 1914.
3. Ali Akbar Siassi, «La Perse au contact de L'Occident», Paris 1931.
4. P. E. Gardon, «The Reform Movement in Persia» (P.C.A.C.), London 1907.
5. Edward G. Browne, «The Persian Constitutional Movement», London 1918.
6. Edward G. Browne, «The Persian Revolution 1905—1909.», Cambridge 1910.
7. «La Politique orientale de l'Allemagne en Perse» Revue du Monde Musulman. Paris 1923, h. 54.
8. Иранусть. «Классы и партии Современ ой Персии». М. Ж. 1926.

տրոնացան երկրի գիտակից մտաւորականութիւնը և ազատամարտ ասարհրը, որոնք կուշած էին որոշ հունի մէջ զննելու պարսիկ ժողովրդի ազգային ձգտումները: Տնտեսական և ընկերային պատակաւորից բացի աւատականութեան դէմ սկսած պայքարը ունէր և իր հողերը ազգային կողմը: Միջնադարեան պղտականութիւնը լինելով ժողովրդի ղեկավար դաս՝ միաժամանակ ներկայացնում էր ամենուրեք ինքը ազգը ժողովրդական կայսրական մնացած խաւի գիտաց, որ նկատուած էր միայն հարկատու տարի, անձանօթ ազգային գիտակցութեան և զուրի կայմակերպուած հաւաքականութեան ըմբռնումից: Աշխարհիկ ազնուականութիւնը, որպէս նաև ռազմական ուժի ղեկավար, ժողովրդի միակ ապահւնէն էր արտաքին վտանգների դէմ: Մի կողմ թողնելով պարսկական տիրող դասերի՝ արհեստական ու գինեւորական խաւերի օտար լինելու հանգամանքը, որ պահանջարկուած էր Ղաջարների տիրապետութեան շրջանում կամ նրանից առաջ սկսած մտնողական ցեղերի ձեռք բերած թաղաքական գերակշռութեամբ, այս երկրի արտօնելու դասերը այն շրջանում, երբ հիւսիսից և հարաւից Պարսկաստան մտան դրամատորական պետութիւնները՝ ոչ միայն նրանց դէմ պայքարելու ցանկութիւն ցոյց չուէին, այլ և դործիք դարձան այդ օտար ուժերի ձեռքին՝ ստրկացնելու համար Պարսկաստանը թաղաքականապէս և անտեսապէս: Աւատականութեան վրա հիմնուած Ղաջարական շահերի տուրը նոյն իսկ, ոչ միայն չընդատալէն ընկերային աստիճանական հողովորդիկ հետևածք, ազգային գիտակցութեան եկող ժողովրդական խաւերի ձգտումներին, այլ ընդհատապէս և իր նեղ շահերից դուրս՝ ցանց առաւ պետութեան և պարսիկ ազգութեան շահերը: Այդ պատճառով, վերջին յեղափոխութեան շրջանում, պարսկական պրոթիվայող ազգայնականութիւնը ընդդէր սրբին և աստականութեան մնացորդների հետ և Ղաջարների օտար ծագում ունեցող շահերի տուրը պարսկական թաղաքական բեմից:

Պատմական-ընկերային այս աստիճանական հողովորդիկ, աչքային թէև դեռ ոչ լրիւ կերպով հասունացած ձգտումները՝ իրենց առաջին արտայայտութիւնը դասան պարսկական 1906-9 թերի յեղափոխութեան մէջ, երբ տոճապիրական-աղիակցական կապերով միմեանց հետ կապուած աստականութեան դէմ դուրս եկան պատմական նոր խմբաւորումներ և ազգային ազատական ձգտումներով ստղորուած դիտակից հասարականութիւնը*):

Ահա այս առաջին յեղափոխութեան շրջանին կեանքի են կոչուած պարսկական թաղաքական առաջին կազմակերպութիւնները, որոնց նախաձեռնութիւնը պատկանում է Աբալքաճեմ Նասիրալի-Մուսլիմ, որ 1911ի դեկտեմբերին Անտալայ-Մուսլիմի մահաց յետոյ հրաւիրելով պետական ինժեների պաշտօնով: Երկրորդ Մուսլիմ շրջանում (16 նոյ. 1909)՝ 24 դեկտ. 1911): Երկար ստատուումներից յետոյ համաձայնելով Եւրոպայից պետապետական Պարսկաստան՝ նա 1911թ. մարտի սկիզբները Մուսլիմի նիստին բերեց առաջինը՝

*) Հետաքրքիր է, որ պարսկական ազգային զաւթախորների ձևաւորում մէջ առաջնակարգ դիրք է խաղացել հայկական ծագում ունեցող իշխան Մալեթը, ինչպէս նաև անգամ է պարսկական պատմութեան մասնագետ անգլիացի Sykes-ը: Իշխան Մալեթի (որ առաջ կոչուում էր Միրզա Եակոբ խան) մայրը հայուհի էր, իսկ իմեր զատկաբարակած էր Փարիզի հայկական շրջանակներում: Ընդունելով մահմետականութիւն՝ նա վերադառնում է Պարսկաստան: Այս երանակելով Լանգանի դէպքում 1890թ. սկսում է հրատարակել պարսկական առաջին *Կատուն* թիւթը, որի մէջ առաջին անգամ խօսում է Պարսկաստանում ասիմիլացիայի կարգի հաստատելու մասին: Pery Sykes «A HISTORY OF PERSIA» London 992. և «PERSIA» Oxford 992:

կազմելու խորհրդարանում թաղաքական կուսակցութիւններ: Այս առաջարկի հետևանքով Մալեթի անդամները բաժանուցին «Գիտակցութեան» և «Չափաւորների» կամ «Ազատականների»: Այս երկու խմբակցութիւններից դուրս մնացածները խմբակցին «Կալիփալի» մէջ: Խորհրդարանի անդամների մի փոքր մասն էլ կազմեց «Յասալաղի» կուսակցութիւնը*):

Այս կազմակերպութիւններից հետագայում կարեւոր տեղ բռնեց դեմոկրատ կուսակցութիւնը, որի ծրարադրը փաստօրէն առաջին անգամ ռամկավար թաղաքաներ էր մտնում Պարսկաստանի մէջ: Այդ ծրարի հիմնական կէտերն էին. պայքար արտօնելու աստական դասերի դէմ, հասարակութեան բոլոր թաղաքացիների, կապարութեան պատասխանատուութիւն Մալեթի առաջ, և կերպեցու բաժանումը պետութիւնից, ընդհանուր պարտադիր ուսում և այլն: Դեմոկրատները առաջարկում էին նաև և՛ շարք ընկերային բարենորոգումներ, ինչպէս եկամտային հարկի հաստատում, քանդակական աշխատանքի ժամերի կրճատում, բանտների համար առանձին օրէնք, վստահական կարգերի վերացում, գիւղացիների և կալւածատէրերի յարաբերութիւնները դասականորոգ յատուկ օրէնք և այլն:

Դեմոկրատների հակառակորդ Չափաւորների կամ Ազատականների (Կալի քալի) կուսակցութիւնը, որպէս ներկայացուցիչ պահպանողական տարրերի, կարգած մնաց մեծ հողատիրութեան և աստական կարգերին: Այս կուսակցութեան հակառակութեան բախցեցին հողային բարենորոգումների բոլոր փորձերը մինչև երկրորդ յեղափոխութիւնը:

Երկրորդ Մալեթի մէջ, շնայած, որ ընտրութիւնները կատարուել էին 1909 թի յեղափոխական շարժումից յետոյ, Չափաւորները ունէին խորհրդարանի մէջ 36 պատգամաւոր՝ իրենց հետ տանելով այսպէս կուշած կալիփալի Քրակցին (Հէյաթէ մոլիթիֆէ), որի մէջ մտնում էր մեծ մասով հողակրականութիւնը: Սրանց դէմ Դեմոկրատ կուսակցութիւնը ունէր միայն 26 պատգամաւոր:

Դեմոկրատներին է միանում և ինժեներական Նասիրալի-Մուսլիմի շահերով Պարսկաստան հրաւիրուած լուսնորդիկ Մարգամ Դուստիը, որի գործը պէտք է լինէր ձեռնարկել երկրի ելեմտական վիճակի բարենորոգումները: Այդ էր պատճառը, ոչ էրք ցարական զորքերի օգնութեամբ յետադէմ շարժումը յայտնող դուրս եկաւ, 1911 թ.ին, վերջին Մալեթի ցրելուց յետոյ, դեմոկրատների ղեկավար դէմքերի հետ միասին՝ Մարգամ Դուստին էլ ստիպուած եղաւ թողնել Պարսկաստանը:

Թերևս աւելորդ չլինի յիշել, որ յեղափոխութեան այդ յախուճ օրերին են պատկանում և պարսիկ կանանց թաղաքական կենտրոն հետաքրքրելու առաջին փորձերը: Սրանք այդ շրջանում կազմելով Թեհրանի մէջ իրենց զաղտնի կազմակերպութիւնները՝ երկրորդ Մալեթի ցրման նախօրեակին (23 դեկտ. 1911) փորձեցին բռնի կերպով արդիւն, և Մալեթի պտղաբաժանները թողնելու խորհրդարանի շէնքը, հակառակ դէպքում, սպառնալով կոտորել նրանց, և թէ դաւանանքն պարսկական ազատագրութեան գործին:

Երկրորդ Մալեթի ընտրութիւններին Թեհրանում շահեցին Չափաւորները, իսկ դաւաճումով Դեմոկրատները: 1914 թ.ի դեկտ. 14ին բացուեց Մալեթի Դեմոկրատները, որոնք կազմում էին Մալեթի սերող տարրեր, առանձնապէս չէին թաղանթ իրենց անհամակիր տրամադրութիւնները հանդէպ Անգլիոյ և Ռուսիոյ:

*) Մինչև այս կուսակցութիւնները, նախքան առաջին յեղափոխութիւնը, գոյութիւն ունէին այսպէս կոչուած «Անգլիկանները» (միսթիֆի), որոնց նպատակն էր պաշտպանել սահմանադրութիւնը Անգլիոյ հետ: Այի Շահի դէմ:

աստանի. մի տրամադրութիւն, որ արագացրեց Մալ- լիսի ցրումը (16 նոյ. 1915): Մալլիսի ցրումից յետոյ, Դեմոկրատները Հեռացան Ղուզի քրապալարը և օտուե- լով այդ շրջանի չեզոք գոտի լինելու հանգամանքից՝ կազմեցին սկիզբու «Հայրենիքի պաշտպանութեան կո- միտէ», ապա՝ ժամանակաբար կառավարութիւն, բայց 1916ին, երբ ուսանական զորքերը հիւսիսից, իսկ ան- գլխիականը հարաւից մտան և այս երկրի կենտրոնական գաւառները, դեմոկրատների մէծ մասը ոտիդուած ե- ղաւ թողնել Պարսկաստանը և հեռանալ Պոլիս ու Բեր- լին, իսկ միւս մասը թաքնւել գաւառներում:

Անգլիական ազդեցութեան տիրապետութեան շըր- ջանում (1918-1920) երկրում մնացած դեմոկրատ տար- րերի մի կուսակ մէջ ցանկութիւն առաջ եկաւ վերական- գելու կուսակցական կազմակերպութիւնը և անգլիա- նների հետ լեզու գտնել միաժամանակ տնտեսական սերտ գործակցութեան մէջ մտնել բրիտանական բուրժ- երկրներին հետ: Դեմոկրատների աւելի ձախ թեւը, սա- կայն, մերժեց համաձայնութեան ամէն փորձ անգլիա- նների հետ, միաժամանակ անկախից համարելով կու- սակցութեան վերակազմութիւնը՝ մինչև նախկին դե- կավարներին աջորդել վերադառնալու հարաւորու- թիւնն արհիւլը:

Դեմոկրատական նոր կուսակցութիւնը, որ դրանից յետոյ կազմեց ապառիտ կուսակ «Արեւմտականներին», իր ծրագրի մէջ մտցրեց նաև օտար դրամապալիսի մաս- նակցութիւնը երկրի տնտեսական վիճակի բարձրացման համար: Այս նոր կուսակցութեան ղեկավար դէմքերն էին Նոսրէդ ալ Դովլէն (Ելիսան Փիթրոյ), Վասուզ եղ Դովլէն, Մալիկ օլ Ծօարան, Քէզալան Չամիլ օլ Մօրի, Կաւաձ-էս Մալիանէ և ուրիշներ: Այս կուսակ- ցութեան մէջ էր յատկապէս Անգլիան աշխատում Հա- մախուհներ փնտրել՝ ցանկանալով հրաւիրելիք Մալիսի- սին ընդունել տալ 1919թ. օգոստ- 9ին կնքուած անգլի- սարեական համաձայնութիւնը:

Անգլիան օգտւելով Ռուսաստանի ներքին տազնա- պից, իր անմիջական ազդեցութեան տակ առնելով Պարսկաստանը, վայրկեան յարմար համարեց վերա- ցնելու 1907 թիւ համաձայնութիւնը և կնքելու մի նոր դաշնագիր շահի կառավարութեան հետ, որ պիտի օ- բրինականացնէր Պարսկաստանի փաստական ենթա- կումը Անգլիային: Լորդ Բրըքընը յատկապէս իր կեանքի նպատակ էր դարձնել ուսանական ազդեցութեան կտարումը Պարսկաստանից և վերջինիս ենթարկումը Անգլիային: Աւելի յարմար վայրկեան էր կարող լի- նել. մի կողմից ծուռնից էր եկել Գեորգիանին, որ հա- մալիարհային պատերազմի նախօրեակին խիստ յաջող կերպով մրցում էր Իրանի քաղաքական և տնտեսական ապաքիչութեմ Անգլիոյ և Ռուսաստանի հետ, յատկա- պէս, շահագործելով այս երկուսի թշնամութիւնը մի- միանց դէմ: Միւս կողմից Ռուսաստանը դարբուում էր ներքին քառու մէջ: Մինչև նոյն ժամին բրիտանա- կան բանակները տիրել էին Պարսկաստանի ուսանական կարևոր կէտերին, իսկ՝ շահին չընդապատող պատաս- իանատու քաղաքական դէմքերը բուրժուային կուրացել անգլիական ոսկու փողոց: Թեհրանի անգլիական դես- պան սըր Պէրսի Կոկսին յաջողեց ստորագրել տալ պարսկական կառավարութեան անգլիապարսկական մի նոր դաշնագիր (9 օգոստ. 1919), որի համաձայն Ան- գլիան «պարտաւորուած» էր «օգնել» Պարսկաստանին կազմելու սեփական զօրք, արդէ հիմունքներով կազ- մակերպելու երևմտական վիճակը, կանոնադրելու հա- զորդակցութեան միջոցները, արդիականացնելու հո- ղադրծութիւնը, բարեխաւելու դպրոցների վիճակը, շահագործելու երկրի շահագլխի հարստութիւնները:

մի խօսքով Անգլիան պիտի «օգնէր» Պարսկաստանին ամէն բանում՝ ինչի պէտք ունենար վերջինս: Իրապէս Պարսկաստանը չեզոք մնալով ուղջ պատերազմի ըն- թացքին՝ պատերազմի վերջին պէտք է ենթարկւէր Ան- գլիայի փաստական իշխանութեան և վերաձեւէր մի սովորական գաղութի:

Անգլիապարսկական այս դաշնագիրը երականու- թիւն պիտի դառնար Մալլիսի կողմից վաւերացելուց յետոյ, որ, սակայն, Անգլիային չյաջողեց գլուխ բե- ռել, որովհետև շահի մօտիկ շրջանակներին և կառա- վարութեան կաշառքի միջոցով դաշնագիրը ստորագրել տալով՝ անգլիական դեսպանը չկարողացաւ իր կողմը գրաւել պարսկական հասարակական կեանքի ղեկավար տարրերին և խորհրդարանի բոլոր անդամներին, որոնց համար պարզ էր դաշնագրի իմաստը:

Պարսկական դիւանալից տարրերի համար դադանիք չէր, որ այս դաշնագրին դէմ էին նաև Ամերիկան, ինչպէս և Ֆրանսան: Սակայն, Անգլիան 1920 թ.ի սկիզբները կտրուկ միջոցներ ձեռք առաւ իր դիրքը աւելի ուժեղացնելու համար. նոյն թիւ ապրիլ ամսին անգլիական մասնազնայններին յանձնեցին Պարսկաս- տանի Փինանները և դինուրական ոստիկանական ու- ժերը ենթարկեցին անգլիական հրամանատարութեան: Նոյն ապրիլ ամսին միջամտեց Թրքիային Ռու- սաստանը: Սրա ուսումնական կեցածքը Անգլիոյ դէմ, միաժամանակ ցարաց յուսած պատրաստակամութիւնը հրատարակելու ցարական Ռուսաստանի բոլոր առանձնա- շնորհումներէց, ոյժ տւին պարսիկ հայրենասէրներին զուրբ դառն անդիպարակական դաշնագրի դէմ, մա- նաւաւոր որ Անգլիոյ դիրքը շահագանց արել էր պար- սիկ հանրային կազմիքը և ազգային ինքնասիրութիւ- նը:

Այս շրջանում ահա կրկին ապարկեց են իջնում դեմոկրատները, որոնց ղեկավարները վերադարձել էին աքսորից և ձեռնարկել սեփական շարքերի դրամն: Ստեղծուած քաղաքական պայմանների հետևանքով «Ա- րևմտականները» ապարկեցին նախաջում են: Միւս թեւը — իր շուրջը հաւաքելով քաղաքային մտաւորա- կանութիւնը և ազատ դադարումներ ունեցող տարրերը, կազմում է ձայն դեմոկրատների կուսակցութիւնը, որի ղեկավարներն էին 1920ին, Գեմիթայի, Փահ- լաւի, Ֆերրոիի, Բահրամի և Մարէթի, որոնք իրենց ծրագրի հիմքում դրին նաև ուսմակավարական մի շարք բազմերորդումներ:

Դեմոկրատների ալ թիւի նման քաղաքական նոյն ծրագիրն էր առաջադրում Խրթէֆեյալը-Իրան (Պարս- կաստանի Անկախութիւն) կուսակցութիւնը: Սրա ա- ուսնորդներն էին Սէրքէշիկ Չաղէ (Հետապային «Իթ- թիհատ» լրագրի խմբագիր) և Հուսէյն Չաղէ (Հե- տապային կղեկական «Կաւան» լրագրի խմբագիր): Նոյն տարւայ վերջին, սակայն, այս կուսակցութիւնը փա- կեց իր աչքերը յափտեանապէս՝ շախից աւելի անգլիա- սիրութեան պատճառով...

1920 թ.ի ամռան ամիսներին, Վասուզ եղ Դովլէի կառավարութեան տաքնաւոր շրջանում, քաղաքական կանգը աւելի եռանդուն բովանդակութիւն ստացաւ: Բացի ձախ դեմոկրատներից երևան է գալիս և «Անկախ Անգլիա-խառնի» կուսակցութիւնը: Սրա ղեկավարներն էին Շէյխ Հուսէյին, Մէղայի, Ջիւս օլ Բաշգին (Հե- տապային «Իրանը Ազադ» խմբագիր), Շէյխ Արաու- Ալի Լարիջանի, Միրզա Ալի Թան և ուրիշներ: Այս կուսակցութիւնը յաջող տարի միացաւ «Սոցիալ Դեմոկրատներին»:

Յ. ԱՆՆԱՋԱՐԵԱՆ
(վերջը յաջորդ անգամ)

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՏԱԳՆԱՊԸ ԹԻԻՐԻՒԱՅՈՒՄ *

Ելեմտական տաղանայր խիստ ծանր դրուժեան մէջ է գրել թիւրք բուրժուազիային: Միջոցներէ բուն կուտակումը, որ տեղի ունեցաւ յետպատերազմեան թիւրքիայում 1925—1929 թւականներին, տեղի տեց լայն ծախսումներին յատուկ, ոչ-արդիւնաբերող նըպատակներէ վրա, որոնց շարքին երկրի պաշտպանութեան և ստորկանութեան վրա եղած ծախսը գրաւում է պետական բիւջէի 50 տոկոսը: Որքան տնտեսական տպահապր խորանում էր, այնքան նման ծախսերը աճում էին, որովհետեւ տապալի պարզացումը սրում էր դատակարարային պայթարը երկրի ներքը և տիրող դասերի մէջ մտահոգութիւն առաջ բերում պետական մեքենայի ճակատագրի համար:

Թիւրքիայի պետական հատոյթները 1930թ. բաւական շեղան զոճացնելու համար երկրի պետական կարիքները: Մուտքի յօլաւածներէ բացը 32 միլիոն լիրա էր, կամ ամբողջ բիւջէի 17%: Այդ պատճառով թեմայական կառավարութիւնը ստիպւած եղաւ 1931 թիւ պետական բիւջէին կրճատել մինչև 20% միլիոն լիրա նախորդ տարւայ 221 միլիոնի փոխարէն: Հետագային պետական բիւջէի հատոյթներէ բաժինը իջեցւեց մինչև 186 միլիոն լիրա, իսկ 1931թ. ապրիլին՝ մինչև 175 միլիոն: Բայց և այնպէս, Ելեմտական նախարարութեան 1932թ. Հրատարակած տեւաւորի համաձայն, Թիւրքիայի պետական բիւջէի 1931 թիւ բացը կազմում էր 20 միլիոն լիրա: Դրա հետեւանքով, 1932թ. բիւջէի մուտքի մասը պէտք եղաւ կրճատել մինչև 160 միլիոն լիրա, այսինքն՝ պակասցնել 15 միլիոնով 1931թ. բիւջէի համեմատութեամբ:

Սակայն, պետական ծախսերը կրճատումը 15 միլիոն լիրայով հանդիպեց ահապից դժուարութիւնների, որովհետեւ տնտեսական տաղանայի հետեւանքով ոչ միայն հատոյթներն էին պակասցնել, այլև նոր շնայատեսւած ու անյետաձգելի ծախսերի գուռ բացւում: Չեւաւարկելով երկաթուղիների զմման օտար դրամատէրերից և մի մասն արդէն դեղով (Անտոյոտի գիծ, Մուզանիս-Բրուտ և այլն)՝ թիւրք կառավարութիւթիւնը 1931թ. վերջերին կանգնեց մի բոլորովին շնայատեսւած հանդամների դիմաց: պետական երկաթուղիների հատոյթները 1931թ. չկարողացան ծածկել ծախսերը, և երկաթուղային վարչութիւնը դիմեց պետական գանձարանի օգնութեան: Ահապից միջոցների կարիք կար, և թիւրք կառավարութիւնը շէր կարող բաց թողնել այդքան դրամ:

Աւելի ստատիկ էր դրամական տաղանայի անդրադարձումը: Արտաքին առևտրի բացը, որ 1929թ. հասել էր 100 միլիոն լիրայի, թիւրք կառավարութիւնը յոյս ունէր հաւասարակշռել ներածմանն առձանափակումով և նոյն իսկ վճարական քայլեր էլ առաւ այդ ուղղութեամբ՝ 1931թ. նոյեմբ. 12ին հրատարակած համայապատասխան օրէնքով: Բայց այդ քայլերի հետեւանքն եղաւ թիւրքական ներածման էլ աւելի խոշոր անկումը (1929թ. 256 միլիոնի դիմաց՝ 126 միլիոն): Այս փաստը կարող էր դրական ազդեցութիւն ունեւալ երկրի ելեմտական վիճակի վրա, և թէ՛ Թիւրքիան կարողանար իր արտածումը պահել նախկին, աստիճանի վրա: Սակայն, Թիւրքիայի արտածումն էլ 1931թ. ինչաւ 126 միլիոն լիրայի՝ 1929թ. 155 միլիոնի դիմաց:

Թիւրքիայի պալմաններում, ուր մինչև 1930թ. ներածումը միշտ եղել է աւելի շատ քան արտածումը, նոյն իսկ ներածումը խիստ ցածր աստիճանի հասած արտածման հաւասարակշռելն էլ կարող էր ունեւալ դրական նշանակութիւն, որովհետեւ Թիւրքիայի կրա-

ւորական հաշեկշիւը կը դառնար չեղոք: Բայց թիւրք արտաքին առևտրի կարգաւորման այս փորձն էլ յաւելոյթեամբ չպահակեց: Որովհետեւ մինչ մաքրային պաշտօնական վիճակագրութեամբ 1931թ. Թիւրքիայի ներածումը և հաւասար էր 126 միլիոն լիրայի, նոյն ժամանակաշրջանում մաքրանեւք ներածումը հասնում էր 50 միլիոն լիրայի:

Արտաքին առևտրի բացը, յատուկ և այլ նպատակներով արւած խոշոր գնումները օտար դրամներով, խոշոր ծախսեր արտասահմանից գործարանային սարքաւորում ձեռք բերելու համար, որը սպասւած չաւր չէր տալիս օտար մրցութեան և կառավարական մաքրապաշտպան միջոցների բացակայութեան պատճառով, և որիչ նման երևոյթներ առաջ բերին վալիտային ֆոնդի ահապից հոսանք Թիւրքիայից. այդ ֆոնդը 1932 թիւն 100 միլիոն ֆրանկից ինչաւ 42 միլիոնի: Թիւրք կառավարութեան առջև կանգնեց պատճառ գտնւարը արտաքին փոխառութեամբ լրացնելու պահանջը: Դրամ ձեռք բերելու միւս ճանապարհը, այսինքն՝ թիւրքական արտածման ծաւալումը՝ վերացում էր համալիրաբնային շուկաների անցումով, թիւրքական ապրանքների պահանջի պակասութեան և երկրագործական մթերքների և, առհասարակ, պարէնի համալիրաբնային գների անկման հետեւանքով:

Մտահոգւած իր վալիտայի խնդրով թիւրք կառավարութիւնը, ի հարկէ, չէր կարող մտնալ իր պարտաւորութիւնները հանդէպ Օսմանեան պարագի, որի վճարումը թէև Ժամանակաւորապէս յետաձգւած էր, բայց բոլորովին ջնջւած չէր: Ընդհակառակը, Թիւրքիայի բաժինը Օսմանեան պարտքում պաշտօնապէս որոշւած էր 86 միլիոն ոսկի լիրա, որ պիտի վճարէր համեմատաբար անող տարեկան հատուցումներով՝ սկսած 2 միլիոն ոսկի լիրայից մինչև 3,4 միլիոն տարեկան:

Ինչպէս յայտն է, Թիւրքիայի բանակցութիւնները քրքրանալի հետ շուրջափելի արդիւնք չուին: Թայմսի ասելով՝ «Ճարանական դրամը կարող էր տրամադրել Թիւրքիային միայն այն դէպքում, եթէ Թիւրքիան քաղաքական իշխումներ անէր ֆրանսական կառավարութեան»:

Թիւրքական արժէթիթերի անկումը էլ աւելի ստատիկացրեց Թիւրքիայի Ելեմտական դժուարութիւնները, և 1931 թւականը այդ տեսակէտից եղաւ խիստ անկայաստ:

Օտար դրամայիլի խոշոր դերը Թիւրքիայում մեծապէս խանգարում է թիւրք կառավարութեան այս կամ այն Ելեմտական միջոցին դիմելու: Բաւական էր մտաննել, որ օտար դրամայիլի ներդրումները թիւրքական տնտեսութեան բոլոր ճիւղերի մէջ, Օսմանեան պարագի հետ միասին, այսօր հասնում են մէկ և կէս միլիարդ ոսկի ուուրու հոկայական դոմարի,

* ինչպէ՞ս են նայում Թիւրքիայի ներկայ տագնապին քալչիկից: Այստեղ առաջ եմք քերտու Թիւրքիայի «Ձալթաւ Վաստակայից (3 մարտ) Մերձաւոր Արևելքի տնտեսական-առևտրական գործերի մասնագետ Դ. Ջարիբի մէկ յօլածը, որ, ընդհանրաւ աւամար, նայց գնահատութիւնն է տալիս քիւրքական տագնապին, ինչ որ և արտասահմանի մասնալը: ԽՄԲ.

** Փոխառութեան միգրերը, ինչպէս յայտնի է, ճալիտեցնի և Ամերիկայում. Սարաջոյում Շաէրի բէլի կատարած ձեռնարկները դրական արդիւնք չուին: ԽՄԲ.

որից դրամաների բաժինն է 100 միլիոն: Յուրք այդ օտար գումարներից անվիական մասն է 25%, Ֆրանսականը՝ 35% և միւս երկրների (Գերմանիա, Մեացեալ Նահանգներ, Բելգիա, Զւիցերիա և այլն)՝ 40 տոկոս: Եթէ է նկատի ունենանք, որ տեղական բանկային դրամադրամ կազմում է Հադի 50) միլիոն թուղթ լիրա, իսկ թիւրքիայի ամբողջ ստորգրական անտեսութեան Հատոյթը անում է տարեկան Հադի մէկ միլիարդ թուղթ լիրա, սարգ կը լինի, թէ օտար դրամադրամը ինչ ման և վճուական նշանակութիւն ունի թիւրքիայում:

Այո՛, թիւրքիայի անտեսական և ելեմտական վիճակը չափազանց ծանր է: Եւ եւլըր այս դժուարին պայմաններէ թիւրք կտաւապարութիւնը որոնում է օտար դրամադրամի ներդրումով: Բեմադական թիւրքիայի ամբողջ գոյութեան ընթացքին օտար դրամադրամը միշտ քաղաքական փոխհատուցումների պահանջ է դրել: Հիմք կըլ՞ փոստծերու, որ այսօր այդ պայմանը կը վերացի: Ի Հարկէ, ո՛չ:

Գ. ՋԱՒՐԻՆԻ

Կ Ա Ր Մ Ի Ր Գ Ծ Ի Յ Ն Ե Ր Ս

(Խորհրդ. Միութիւն և Հայաստան)

Խորհրդային Միութեան կեանքը անցեալ ամառը վանում էլ Հարուստ ու բազմազան շեղաւ: Արտաքին ճակատի վրա բաւական լարում առաջ կեաւ Հետաւոր Արեւելքի խնդիրների շուրջ, այնքան, որ Մոսկուան դուրս եկաւ պաշտօնական բողոքով ճապոնական քայլերի դէմ Պանդուրիայում և ստիպում եղաւ խոշոր պիւնտրական ուժեր կենտրոնացնել Մերձօտկեան և Մերձամուրեան շրջաններում: Մի պահ նոյն իսկ գինեւած ընդհարման երկիրները առաջ եկան, բայց, ինչպէս և կարելի էր սպասել, պատերազմական խօսքերը չուտով սեպի տւին խաղաղ տրամադրութեան: Թէև Միանգամայն ակներև է, որ պատերազմը Մոսկուայի հաշիւների մէջ չի մտնում, բայց ուղղակիան-պաշտպանողական դիրքերն ու միջոցները Հետու Արեւելքում շարունակում են ուժեղացնել որևէ անակնկալի առաջ պատրաստ գտնուելու նպատակով: Հեռ. Արեւելքի դէպքերը մտահոգում ու լքօրծին գրադեցնում են բուրձնեկերին:

Այս կողմ, Եւրոպայում, Դենտոր գետի վրա կատարած գնդակահարութիւնները մի պահ աւազին ազուրկ յարուցին և Հասան մինչև ուսմանական խորհրդարանն ու միջխորհրդարանական Համագումար, մինչև Մարտի և Քաղաքացու Իրաւունքների Պաշտպանութեան Միութեանն ու լայնորէն քննադատեցին մամուլի էջերում, սակայն, որևէ քաղաքական հետևանքներ, ի Հարկէ, չունեցան:

Խորհրդ. Միութիւնը իր առաջնորդած ծրագրի մերժումից յետոյ էլ շարունակեց մասնակցել Չինա-թափույթեան Խորհրդատուական, բայց նրա դերն այնտեղ այլ ևս այնքան աննշան է ու աննկատելի, որ հազիւ թէ կարելի է հաշիւ առնել: Լիտվենովի քաղաքականութիւնի՝ Համապայուել ու լեզու գտնել մեծ պետութիւնների կերպարացուցիչներէ հետ՝ դարձնում է խորհրդային դիւանագիտութիւնը անգործ և նոյն իսկ արհամարհելի քանակ միջազգային փոխարարութիւնների մէջ: Ո՛րք են Ձիշերինի սովորաբար գլխայացուցեց և ուշադրութիւն գրաւող կողմերը:

Մոսկուայի արտաքին քաղաքականութեան ամենահետաքրքրական երևույթի պրաջկն ամառը վանում, անշուշտ, Լամէթ փաշայի ճամբորդութիւնն է Մոսկուա թիւրքական մեծ պատերազմական հետ միասին և բուլեիկների քոյց տաւած արտակարգ հանդիսաւոր ընդունելութիւնը: Մանրամասնութիւններ դեռ չկան, բայց, անշուշտ, կարևոր երևոյթի առջև ենք գտնուում և դեռ առիթ կուենանաք խօսելու այս ճամբորդութեան մասին:

Որոշ չափով արտաքին երևոյթ է և դերման դեպպանի մահափորձի հեղինակ ու գերման դեսպանատան

խորհրդական Տվարդուովիին վերաւորող Տոնքնի դատապարտութիւնը, որ տեղի ունեցաւ դոնիակ: Հիմնական խնդիրներ չպարզարանեցին, բայց յայտնի եղաւ, որ այս գործն էլ Գէպէուի պրոֆակտիւնից ազատ չի եղել: Ամբաստանում էին երկու հողի՝ Յուդա Տոնքնը և Վասիլիւր: Գործի կենտրոնական անձը առաջինն էր, որ գտտի ժամանակ էլ իրեն պահեց Հեռուսի պէս: Ահազին տպաւորութիւն թողեց նրա այն յայտարարութիւնը, թէ՛ «Ես ընդունում եմ ինձ մեղաւոր, սակայն, պէտք է յայտնեմ, որ ամբաստանագրի ձևակերպումը ճիշտ չէ և ես մերժում եմ ընդունել: Այդ ձևակերպութիւնը արդիւնք է հարցաքննութեան ոչ-նորոպակալման աների»: Ուղում էր ասել, թէ հարցաքննութիւնը կատարել է սպառնալիքների և բռնութեան տակ: Երկու մեղադրեալներն էլ դատապարտեցին մահուան և զնապահարակցին, բայց գործի էութիւնը հասարակութեան համար մնաց անյայտ: Չպայտուցեց թէ Տոնքնը արտասահմանի դրդումով է կատարել մահափորձը՝ կաճենալով բախում առաջ բերել Գերմանիայի և Խորհրդ. Միութեան միջև:

Երբքին երևութիւնից, եթէ մի կողմ թողնենք անվերջ ազմուրը Հնգամեակի ու պարնանացանի շուրջ, ամենէն ուշադրաւ երևոյթը կարելի է համարել Համկուտի Կենտրոնի և Համ. Ժողովուրդի և Հողտուկումի որոշումը... Կովերի Առաին: Այդ որոշումով խտորին դատապարտում է կոլխոզների քաղաքականութիւնը անասնաբուծութեան ճակատում: Հետագոտութիւնը երևան է րերն այսպիսի թերութիւններ.

« ա) Տնտեսապարտութեան, արտադրութեան պրոցեսների բնաւ չեն կանոնաւորւած.

« բ) Միանգամայն անբաւարար է կազմակերպւած անասունների խնամքը, չափազանց մեծ է ջահէլ անասունների կոտորումը, մեծ տոկոս է կազմում անասունների ամուրթիւնը, միանգամայն անբաւարար է հօտերի անուրձ սեփական անասունների սերմերով, վատ վիճակի մէջ են հօտերը.

« գ) Վատնում է սարանքային արտադրանքը, գոյութիւն ունի ինքնամատակարարում, թերակատարել են սարանքային արտադրանքը պետութեանը յանձնելու պայանները.

« դ) Բացառիկ չափով թոյլ է կապակերպւած աշխատանքը.

« ե) Կատարելապէս բացակայում է անոնհաւարկը, չափազանց անբաւարար է խորհրտեսութեան Հայեւութիւնը վերադաւա օրջաններին » («Ճ. Հ.», 2 ապրիլ):

Այս դիւանագիտական և դրբի ընթերցողին ընէ Հականալի արտայայտութիւնների տակ թագնւած են

ահաւոր դէպքեր ու թեր: Միլիոնաւոր անասուններ են կտորուկ խորհրդային տնտեսութեան յանցապարտ քաղաքականութեան հետեւանով: Վերջումսով պատասխանատուութեան են ենթարկուած մի շարք գործիչներ և սահմանուած են նոր կարգեր խորհրդային անասնաբուծութեան քայքայման առաջն ատենու համար: Համ. Կոմկուսի Կենտկոմը մասնաւորապէս հրահանուած է: «Վերացնել կրտսնտեսականներին պատկանող կոմիւրի ու մարքանտուաններին հարկադր կերպով հանրայնացնելու բոլոր փորձերը, իսկ Կենտկոմի դերակախները խախտողներին վատարել կուսակցութիւնից»: (ՁՊ. Հ.», 28 մարտ):

Այսքա՛ն խիտ: Անշուշտ, խորհրդային քաղաքացիները կը նախանձն կոմիւրին: Հետաքրքիր է, կոմիւրի փրէնզ գո՛հ են իրենք մասին տրուած որոշումից: Յատկանշական է, որ Հայկոմկուսի պաշտօնաթերթը մարտ 28ից, երբ հրատարակած է կոմիւրի «պատուութեան խարտիակ», մինչև սակայն վերջին թիւը, ապր. 11, ոչ մի տող չի գրել Մոսկուայի այս նոր հրամանի մասին, մինչդեռ, ուրիշ համանման դէպքերում, անմիջապէս խմբագրականներ է ներուած: Պարզ է, որ Արշալի Մանջիւսնոր ատանձին փափուկ զգացումները չի տանձում դէպի կոմիւրի...

Կոմիւրից յետոյ... գրողները: Համ. Կոմկուսի Կենտկոմի որոշումով լուծուած են պրոլետարական գրողները համամիութենական և հանրապետական կարգ մակերակութիւնները, բոլոր այդ ՎՍՍՊՊերը, ՌԱՊՊերը, ՌԱՊՊերը և այլն: Արդարացուած է այս քայլը նրանով, որ արդէն այնպէս շատ նոր գրողներ և արեւտագետներ են առաջ եկել, որ «գոյութիւն ունեցող պրոլետարական գրական-գեղարվեստական կազմակերպութիւնները չընդհանրապէս այլևս են և խոչընդոտ են հանդիսանում գեղարվեստական ստեղծագործութեան լուրջ թռիչքին»: Պրոլետարական կազմակերպութիւնները փոխարէն որոշուած է «խորհրդային իշխանութեան պլանֆորմը պաշտպանող և ընկերմարտական շինարարութեանը մասնակցելու ձգտումն ունեցող բոլոր գրողներին համախմբել Սորհրդային Գրողների Միութեան մէջ՝ մէջը ունենալով ասանձին կոմունիստական մի հաստած»: Ըստն փոփոխութիւնները կատարել և արեւտագետ միւս ճիւղերում:

Որովան մէջ կզած մութ ակնադիւրից կարելի է կուսակ, որ խորհրդային իշխանութիւնը ստիպուած է եղել նման վճռական միջոցի դիմելու վերջ տալու: Համար այն փոտութեան ու ներքին թայֆայթական հակամարտութիւններին, որոնցով այնքան հարուստ էին պրոլետարական կազմակերպութիւնները: Պէտք է ենթադրել, որ Սորհրդ. Գրողները Միութիւնը, գէթ սկզբներում, գերծ կը լինի իր նախորդներին արասնեւրեց, և խորհրդային գրողը գոնէ կոմիւրի չափ պատուութիւն կունենայ: Ականջը կանչել երևանի Պրոլետարողներին կազմակերպութեան, ուր այնքա՛ն կիրք, նախանձ, փոքրգոյութիւն, թայֆայթականութիւն և իրերակերութիւն է դիզուած...

Անդրկովկասի կենանքում, կարելի է ասել, արձանագրելիք ոչ մի շուքափելի դէպք չի պատահել անցեալ ամսաշրջանում: Հնգամեակ, պարնանացան, բարձրագան, կոմկուսական զգուտուք — հանրապետական չափանիշով ընթացան: Թիֆլիսի մտաց համեմատարար հանգիստ: Այս, ի հարկէ, լաւ նշան է, իբէ միայն տեական լինի. անհրաժեշտ է ուժեղացնել ազգական կենանքը, իսկ կենտրոնը առաջ քաշել միայն ընդհանուր ինտիւնեթի ծագման պարագային:

Իրրե համանդրկովկասեան երևոյթ արձանագրենք Անդրերկրում որոշումը Անդրկովկասի կուսակազմակերպութեան 1931 թիւ ամսան արդիւնները: Մասին: 1931ին Անդրկ. կոմունիստական կազմակերպութիւնը ընդունել է իր մէջ 45,288 հոգի 1930ի 22,875ի փոխարէն: Հէրա հետ միասին, Անդրերկրում մասնանշում է

կուսակազմակերպութիւնների մեծ մասի անբաւարար աշխատանքի անման կարգաւորման ընդաւառումը: Պարզուած է, որ զգալի չափով նւազեց պրոլետարական խաւը», շայն ՝ 1929թ. 84,4%ից 1930ին իջաւ 71,8%ի, փակ 1931թ.՝ 64,5%ի, մասնաւորապէս Ազըրբէյճանում, 1930թ. 78,5%ից 1931թ. իջաւ 63%ի: «Ջգախորթն նւազեց զիւրտնտեսական մշակների տեսակարար կշիւր կուսակցութեան շարքեր ընդունուածների մէջ»: «Սրոշ չափով բարձրացաւ ծառայողների և «այլքերի տեսակարար կշիւն ասանձին կազմակերպութիւններում»:

Մասնաւորապէ հետաքրքրական է որոշման հետեւեալ հատուածը.

«Կուսակց. որ ուժեղացել է Անդրկովկասի կուսակցական կազմակերպութեան անուամբ ընդի ազգութիւններով (1931թ. 76,3% հանդէպ 1930թ. 74,1%ի), Անդրերկրում ասանձնապէս մասնանշում է, որ շնորհիւ Ազըրբէյճանի կազմակերպութեան աւելի մեծ ուշադրութեան կուսակցութեան մէջ թուրքական կազմերի ներգրւումն զտրիւն, զգալի չափով աճել է նրանց տեսակարար կշիւն Ազըրբէյճանի Կոմկուսի կազմում (կազմակերպութեան մէջ թուրքերի թիւը հասնում էր 1930 թ.ին 28,5%ի, 1931թ.՝ 43,2%)» (ՁՊ. Հ.», 29 մարտ):

Այս վերջին երևոյթը քայքայուած է այն պայշարով, որ Ազըրբէյճանի թուրք կոմունիստները մղում էին ուսուսցման քայքայութեան դէմ: Ինչպէս երևում է, Մոսկուան որոնել է նահանջի ճանապարհը:

Հայաստանի կենանք էլ վերջին ամսաշրջանում անցաւ բաւական միապաղպղ ու գորշ. շատ աղմուկ զարնանալարի, բարձրակազմի, սեփնացուի, կոլտոյնների ու ճեղքածների, զա՛յն ու ձախոթ թեղումների շուրջ և շնչին լուսաւոր երևոյթներ: Այս վերջինների շարքին կարելի է դասել Հայաստանի Պետական թատրոնի ստանդանակը, կամ, բոլշեփկեան բարբառով, «Հայաստանի յեղափոխական թատրոնի պայշարի և յայթանակի տանանձակ», որ յայցել է մարտ 30ին: Այդ առթիւ երևանում տեղի է ունեցել յօրեխանական հնդգորեակ, որ սկսել է զրական-բրաժլտական հանդիսաւոր երկկիթով՝ մասնակցութեամբ դաւաններից ու թիֆլիսից եկած ներկայացուցիչների: Հանդէս երկոյթում արտասանակ են յաւուր պատշաճի ճաւեր: Ի միջի այլոց խօսել է և վիսաւան Շիրվանդագլն, որ ասել է. «Նս խոնարհում եմ իմ այնքեր զուրբ Լենինի հանհարկ ուսմունքի առջև, որն սպառիչ կերպով լուծել է ազգային հարցը՝ հնարաւորութիւն ստեղծելով նաև մեթ ազգային կուլտուրայի գորղացման համար խորհրդային իշխանութեան պայմաններում: Նս ուզում եմ ընդգծել, որ անցեալում մենք չենք ունեցել թատրոն, այժմ է միայն որ մենք ունինք հայկական թատրոն»: (ՁՊ. Հ.», 1 ապր.):

Այս պարտին, առաջ, իր զուրբը, երբ զիւն այնքեր չէր, խոնարհում էր բոլորովին աւրիւ տեսակ «Հանհարկ ուսմունքը» առաջ: Այսպիս, երբ 1911թ. մեռաւ յայտնի դրամատուէր Ալ. Մանթաշեանը, Շիրվանդագլն գրեց միակական բարբար» վերնագրով ջատագովկան մի յօդւած («Հորիզոն», 1911թ. № 82), ուր, ի միջի այլոց, ասում էր. «Այն կորուստը, որ կրում է այսօր հայ ժողովուրդը Մանթաշեանի մահամար, անդիտարիւնելի է: Ինչպիսի քանաստեղծը իր երկը յօրինելիս չգիտէ ո՞վ պիտի կարդայ այն, ինչպէս երաժիշտը նւագիկիս չէ հարցնում, թէ զիւնք ուն լսողները, նոյնպէս Մանթաշեանը յաճախ սփոռում էր իր բարբերներն աջ ու ձախ ասանց հաշի: Արդէն է մնում խորին երախտագիտութեամբ դնահատակ այլովիսի սիրտ»...

Երէկ Մանթաշեան, այսօր Լենին — ոչ յօրինակ բանաստեղծ ու երաժիշտ, «Պատուի Համար» ի հոգինակը զաջ գիւտ թէ ում առջև պէտք է ըծնել ու խունի ծխել՝ աշխարհի բարբերները վայելելու համար: Երևանի առիւտ Հայաստանի Կենտրոնի կողմը,

«Նկատի ունենալով Ս. Հայաստանի առաջին Պետկոմիտեի բացառիկ ծառայությունները բանորհներին և աշխատատեղիների մասանների համար», որոշել է .

« 1. Առաջին Առաջին Պետկոմիտեի կողմից կազմակերպվող կարգապահության հարցերը անուսուցելով :

« 2. Խնդրել Առաջին Պետկոմիտեի կողմից միջնորդություն չարտահանել ՀԱՍՀ Առաջին Պետկոմիտեի կողմից համաժողովրդական նշանակություն ունեցող թատրոնները :

« 3. Բանոր ինչի Դպրատանին և վաստակաւոր դերասանները՝ ընկ. ընկ. Գրիգոր Աւետեանին և Միքայել Մանուէլեանին պարգևատրել աշխատանքային դրոշմ շքանշանով :

« 4. Ինժեներներ՝ ընկ. ընկ. Լեւոն Քայանժարին և Արմեն Գուլակեանին տալ հանրապետութեան վաստակաւոր ռեժիսորների կոչում :

« 5. Դերասաններ՝ ընկ. ընկ. Աւետ Աւետեանին, Հրայր Ներսիսեանին և Վաղարշ Վաղարշեանին տալ հանրապետութեան վաստակաւոր դերասանների կոչում :

« 6. Վաստակաւոր դերասաններ՝ ընկ. ընկ. Գրիգոր Աւետեանին և Միքայել Մանուէլեանին անհատական կենսաթոշակ նշանակել : («Ս. Հ.», 30 մարտ) :

Հայ Ժողովուրդը Պետկոմիտեի ներքին է 15,000 ռուբլի : Գրամական ներքինը եղել են և որից կազմակերպութիւններից : Ընդհանուր գումարը հասել է 70 հազար ռուբլու :

Հայաստանի և Խորհրդ. Միութեան զանազան կողմերից ստացւել են մօտ 300 ուղեւորի հեռագրեր :

Յօրէկանական հնգօրեակի ընթացքին Պետկոմիտեն ներկայացրին Գ. Մուշղուկեանի «Պեպոս», Յ. Պարոնեանի «Բաղդասար Աղբար» և այլն :

Մորհրդային մամուլը խօսելով Պետկոմիտեի յօրէկանի մասին, ըստ սովորութեան, հայհուում է թ. Յ. Դաշնակցութեանը պարծենալով, թէ այժմ թատրոնական գործը Հայաստանում դրամ է աւել լաւ քան Դաշնակցութեան, օրով, 1920 թ.ին : Հէնց նման համեմատութեան հնարաւորութիւնն արդէն չի խօսում խորհրդային իշխանութեան օգտին : Ի հարկէ, պատերազմի արհաւիրքից հազիւ դուրս եկած Հայաստանը, 1920ին, երբ դեռ նոր էր կազմակերպւում պետականօրէն, չէր կարող ունենալ փայլուն թատրոնական գործ : Բայց նայն օրերին ամբողջ Ռուսաստանում թատրոնը ծաղկում էր :

Մորհրդային մամուլից չի երևում, թէ այս տարւտարւայ ընթացքում Հայաստանի թատրոնը ի՞նչ նահանգն է արել, ի՞նչ նոր խօսք աւել, նոր ի՞նչ զանգ մտցրել հայ թատրոնի անձնակի մէջ : Ազգայնէնք, առկայն, հաստատւ, որ 30 տարւայ աշխատանքը ապարդիւն չի անցել. Գր. Աւետեանի, Արուս Ոսկանեանի, Մ. Մանուէլեանի, Ա. Գուլակեանի, Լ. Քալանժարի և նմանների անունները դրան երաշխիք :

Կարելի է ասել, այս մեկը երևալով էլ սպասուում են կենսից լուսուր թերէն : Հայաստանի առօրեան շատ հետո է միջթարական լինելուց : Ահա այս դժբախտ բարձրակարգը, որի համար այնքան հարայհրց ոչ քարծրազուտ բուշիկներ կողմից : Մարտի վերջերին հրատարակւեց Անդրկովկասի Ժողովուրդի ի որոշումը՝ զարմակացանի կամպիտան դեկամբրելով, այդ կամպիտան կամպիտանի պարտականութիւնն ունեցող բոլոր կազմակերպութիւնների գործունէութիւնը համաձայնեցնելու նպատակով՝ ԱՍՏՆՀի Ժողովուրդին կից ստեղծել Բամբակացանի Անդրկովկասեան Յանձնաժողով՝ ընկերներ Տէր-Գարբիէլեանից (Նախագահ), Վեդիկովից (Նախագահի տեղակալ), Տոյատուկատովից, Էֆէնդիեկից և Իրահովից : Համապատասխան յանձնաժողովներ կազմակերպւեցին և ստանձին հանրապետութիւնների մէջ : Հայկովկուսկ

Կենտրոնի սպրիլ 1ի որոշումով Հայաստանի Բամբակացանի Յանձնաժողովի մէջ նշանակւեցին Ն. Կուրսէլ (Նախագահ), Գ. Յասաբեան (Նախագահի տեղակալ), Գ. Միլանեան, Ա. Մուրադեան, Ա. Արզումանեան, Վ. Մամիկոնեան, Դազարեան, Կ. Ալվազեան, Ա. Վարդապետեան, Ա. Յովհաննիսեան և Վ. Խաչիկոյան — բոլորը կառավարական մարմինների ներկայացուցիչներ : Յանձնաժողովի արամադրութեան տակ դրեց 25,000 ռուբլի և արդիւնաբերական սպրանք հերկն ու ցանքը ժամանակին աւարտողներին վարձատրելու համար : Որոշեց Լենինականից, Ախտալից և ուրիշ վայրերից բամբակացան շրջանները փոխադրել 52 արակտոր, վերանախել հերկի և կրկնահերկի ծրագրերը այնպէս, որ մինչև մայիս 1 անպայման բոլոր աշխատանքներն աւարտեն : Թալիքի և Ալտարակի շրջաններից 50հազ «եզակալոններ» հասցնել Դուրդուրուլի և Վաղարշապատ՝ բամբակահողերը վարելու համար : Յանր սկսել սպր. 18ին և աւարտել մայիս 10ին : Արտակարգ միջոցներ ձեռք աւնել մինչև սպր. 5 ոռոգման ցանցը աւարտելու համար : Այս բոլոր միջոցների պատասխանատուութիւնը դնել անձնագրային յանձնաժողովի անդամների վրա : («Ս. Հ.», 3 ապր.) :

Հուլիսական այսպիսի կողմից «միջնորդութեան», բամբակացանի ընթացքը չարեւաւեց : Այսպէս, Դուրդուրուլի շրջանում վիժեց և ամփխաւոր կուլտուրայի կատարման ժամկէտը և վառ է կազմակերպւում վարել և ցանքը : Վաղարշապատի շրջանում դուրթիւնը այնպէս չէ, որ մինչև մայիս մէկը հերկի պրաններն անպայման աւարտին, ինչպէս այդ նշան է կենտրոնի որոշման մէջ : Միւս շրջաններից էլ ահագանգ է լուում . ծրագրերը չի գործադրում :

Նման է կացութիւնը և, ահապահակ, գարնանացանի բնագաւտում . արտեր չեն հերկուում ժամանակին, սեբմացուր պատրաստութիւնը չարձանակում է կազալ : Հայկովկուսի կենտրոնի բարտուրար ինժեներ ստիպւած՝ մի շրջաբերական հրաման է ուղղել «բոլոր շրջաններին» պահանջելով «սպասուել միջոցների ձեռք աւնել» զիրեղերին սերմացու հասցնելու համար : Առ 30 մարտի «Հայաստանի շրջաններից մեծ մասում սերմնադրելու հաւանքը դիւրիտրուրներում կատարուում է անթիլապարի դանդաղ տեմպով, որը սպանում է վիժեցնել ցանքի կամպանիան : Դրա շնորհիւ, դաշտային և նախալեռնային դառու մի շարք շրջաններում, որոնք փաստօրէն արդէն ձեռնարկել են արդէն ցանքին ու հերկին, չունեն բաւականաչափ սերմացու գարնան ցանքը լրիւ կատարելու համար . («Ս. Հ.», 30 մարտ) : Առ 1 ապրիլի Հայաստանի միայն 14 շրջաններում սկսւած էր ցանքը և ցանւած էր ընդամենը 5936 հեկտար, այսինքն՝ գարնանացանի ծրագրի լոկ 1,8% : Մինչև սպր. 1 Դուրդուրուլի շրջանում պիտի կատարէր 1762 հեկտար գարնանացան, մինչդեռ կատարւած է ընդամենը 408 հեկտար : Չնայած որ արգամթիւ գիւղատնտեսներ և պատասխանատու գործիչներ են ուղարկւած գիւղերը «գարնանացանի կամպանիային մասնակցելու նպատակով», «օգուրդներու տական ինքնահոս» ու «ճեղքւածները» ոչ միայն վերջ չեն դնում, այլ և օր օրի վրա աւելանում ու «խայտառակ» ձեեր են ստանում :

Աւելի լաւ է արդիւնաբերական ձեռնարկների վիճակը անվերջ «ճեղքւածներ» ու «թերացումներ» : Այսպէս, Յնշինուկ առաջին եռամսեակի ծրագրի կատարւած է 44% : Շիննիթեր ժամանակին չեն հասնում : Բանուրական ոյժը բանաւոր կերպով չի օգտագործւում : Ապագայում օարքարուում Ռուսաստանից և արտասահմանից չի ստացւում . («Ս. Հ.», 26 մարտ) : Նախընթաց ամառը շրջանում արձանագրւած թերացումները չեն ուղղւած :

Նոյն պատկերը և Լեմնեֆտիլում . Հայկովկուսի կենտրոնը քննել է արա 1931թ. գործառնութիւնը, որից սպրակել է, որ «պլանների կատարման ասպարիզում

գոյութիւն է ունեցել աշխատութիւն... Մասնաձա-
գործարանի ցուցանիշները վրա կեղծ կերպով աւելաց-
ւել է 214 տոն մասնաւոր: Հետեւեալորի կոմիտէի
ապարտումը կեղծ են գտնակարգաւորել խորթ, բուր-
ժուական տարրեր, պլանները կատարման ցուցանիշ-
ները կեղծ են կեղծ և արհեստական, որով խորթ և
կուսակցութիւնն ու կառավարութիւնը:

Իրերը այս վիճակը չի փոխել և 1932թ. ընթաց-
քին: Կենտրոնը ուշադրութիւն է հրաւիրում ՀԼԿԵՄԵ-
տիկ կոմիտէի կողմէն գործարաններում տիրող անկոյս-
տրելի դրութեան, արդիֆինպաների ապարդիւր շա-
րունակող ճեղքումը վրա: Արտադրութեան ծրա-
դիրը յունարանի կատարում է 82,1%ով, փետրարին՝
83,4%ով, առ 25 մարտի՝ 80,1%ով: «Այդ ուղղակի
վտանգ է սպառնում առաջին հնգամեակի աւարտական
տարակ պլանները կատարմանը» (ՁՊ. Հ.՝ 10 սպր.):
Երևոյի բնոյն է և Գանաֆաբրիկան, ուր նոյն-
պէս պլանները ամօթալի ճեղքումները չեն վերջա-
նում: Հյուսիսը ամառայ պլանը կատարում է 63,5
տոկոսով, փետրարին՝ 37,2%ով, իսկ ընդհանրա-
պէս, մինչև օրս Գանաբերի հերթականի կառուցման
ընդհանուր աշխատանքները միայն 18% է կատար-
ւած: Իսկ թէ ինչ վիճակում են մեքենաները, ցոյց են
տալիս հետեւեալ օրինակները. Գերմանիայից բերել է
մէկ հող փորող մեքենայ 10,000տ. արէէջով: «Այդ մե-
քենան մէկ օրում կատարում է 200 քանտրի աշխա-
տանք, սակայն, մեքենան փետր. 1-ից մասնաւել է ան-
կործանելանք, վարկերը անփութութեան պատճա-
ռով: Ճե կոմպլեքտները միմիայն աշխատում են եր-
կուսը, իսկ տրակտորները աշխատում է միայն մէկը,
մնացածներն այս կամ այն պատճառով փչացել և
մասնաւել են անդործութեան:

Նոյն փաստերը հաստատում է և Հայփողկոմխոր-
հին կից Կատարման Յանձնաժողովը, որի ընտելութիւնը
պարզել է, որ Գանաբերի ընդհանուր աշխատանք-
ների 15% է միայն վերջացած և երկտրակայանը
չլանակամ ժամանակին, 1933թ. յուն. 1ին չի հա-
նի: Հիմնական սարքերում ապագաները ցարդ
չեն կատարում ու չեն կարող ժամանակին հանել.
1933թ. 1429 քանտրի գերմաց այժմ աշխատում է 334
քանտր: Հող փորող մեքենան «6 ամառայ ընթացում
աշխատել է միայն 2 ամիս: Երգելատեղերը և վազոն-
ները կանգնած են առանց օգտագործման»: Սարքաւ-
որումը ստացում է թերի մասերու և չի կարող գոր-
ծողութիւն: «Արտասահմանից ներմուծւած 3 կոմպլե-
տները՝ մագնետոյի բացակայութեան պատճառով
չեն աշխատում» (ՁՊ. Հ.՝ 1 սպր.):

Աւելի փայլուն չեն ընթանում գործերը և Զորա-
գետում, որ կերպիս ջարդերով և անհաշի ուշացու-
մներով մտնենում է աւարտման: Երեւանի թերթերը
գրում են, թէ ստակի զենքատարը արդէս պատրաստ
է և կարող է մայիս մէկին դրժի դրել: Կարող էր և
տեւի ստալ գործի դրել, իսկ մեքենայական փոլ
չի ճարել: Զորայէկի վարչութեան պետ ինժ. Այա-
մալեանը դեռ մարտի վերջերին յայտնել էր, որ պա-
հանջում իւրից ճշ տոնը ճարւած է, իսկ մնացածը
ժամանակին հասցնելու համար յատուկ մարդ է ու-
ղարկւած Բազում: Այդ իւրը, վերջապէս, ստացել է,
և յոյս կայ մայիսին գործարանի առաջին մասը գործի
դնել:

Թէ Զորայէկում աշխատանքները ինչ պայմաննե-
րում են կատարւում, ցոյց են տալիս հետեւեալ փա-
տերը. «Ռուսաստանից ստացւած մէկ վազոն շինանիւ-
թը չուր ամից ի վեր անչայտայի էր. յետոյ պարզ-
ւում է, որ մի քանի աշխատակիցներ այդ շինանիւթը
գողացել և վաճառել են մասնաւոր մարդկանց»: Երկ-
րորդ զենքատարի դիւտուր մասերը Ռուսաստանից
ուղարկւել ու ճանապարհին կորել են: «Զնայած մեր
բացմթիւն հեռագիրներին և հեռագրուներին, ա-
սում է ինժ. Արամայեանը, երկաթուղային մարմին-

ները չեն յայտնաբերում և մեզ հասցնում մեքենան,
որով և վնասում են մեր աշխատանքներին: Յայտն է
միայն, որ Բարաշարի կայարանից անցել են գէպի
թիֆլիս: Վերջի վերջոյ, կորած մասերը գտնուում են
Վրաստանում, Չխտաֆնում. (ՁՊ. Հ.՝ 1 և 11 սպր.):

Անցեալ ամիս արձանագրելիցը Հայաստանի Պրա-
խալազնիկ Ասողիացիին ներք կատարւած «բա-
նիփոխումները»: Հ. Գ. Կոնյայիցի կողմէն ուղ-
ղւած թողութիւնն ու դժգոհութիւնները վերաբերում
են և վերջերս հրատարակել սկսած կառավարական
«Իրական թերթ»ին, որի լոյս տեսած երեք համարները
ստիժ են տւել «Պորթը. Հայաստան»ին ստորագրեալ
գաղտնութեան կնիքները: «Գրական թերթը» յանդիմութիւն է ու-
նեցել ստելու, որ «մեր (խորհրդ.) գրակառութեան յետ
մնայու հիմնական պատճառը—գա ստեղծագործական
աշխատանքի համար նորմայ պայմանները բացակա-
յութիւնն է»: Թերթը պահանջում է զգրական ստեղծա-
գործական աշխատանքի ակնի նորմայ պայմանները»:
Պատճառները վրոյզուում է. ինչպէ՞ս կարելի է
խառն «մեր գրակառութեան յետ մնայու մասին» — ո՞ր
ստաց, ի՞նչ պրոլետարիանութեան թերթը յետ է մնացել: Եւ
յետոյ, ի՞նչ պրոլետարիանութեան թերթը պայ-
մանները» բացակայութեան մասին. «Գր. Թերթի»
խմբագրութեանը չի կարող անչայտ լինել այն հակա-
յական ուղարկութիւնը, որ դարձրել են մեր կուսակ-
ցութիւնն ու կառավարութիւնը գրակառութեանը, չի
կարող չլինում այն բանը հարաւորութիւնները, ինչ-
պէս ստեղծագործութիւնների հրատարակութեան,
տնտեսական, թնկարանային ապահովութեան, այն-
պէս և աւտղորդիչային տեսակից, որ ունին մեր
գրողները: Ու չի կարողանում բմբռնել, որ հայից
ու բնակարանից զատ ստեղծագործելու համար գրողը
պէտք է ունենայ և մի ուրիշ բան — ապտութիւն,
որից դուրի է Հայաստանի արդի գրակառութիւնը:

«Պորթը. Հայաստան»ը ցոյց է տալիս և ուրիշ
«կողմիս սխալներ»: «Իրական թերթ»ն էլ իր հերթին
դատարանի գանդաւում է Հայաստանի գրակառութեան
և ընդհանուրութեան անկախ վիճակի մասին. գրական
խոշոր երկեր ստեղծելու «նախադրանքներ մեծ գա-
ղաղութեամբ են առաջարկւում և պատրաստւում»:
«Միևնոյն գրողի ստեղծագործութիւնները վերածելիս
մարքսիստ ընդհանուր յանդուում են հիմնական ի-
նքնաշարժի տարրեր կերպարացութիւնների: Օրինակ, մի
գրողի մէկը համարում է կուսակառութեան իւրեղուց,
միւսը՝ համարեալ թէ պաշտպանութեան իւրեղուց: Մէկը
«Ստալինի դուրս է գալիս, գաղապարային հակաու-
կորի պահեմուրա իւրեղուցից գրակառութեան մէջը»,
իսկ Զարեանը ճախացող ուղիկից, որ զաշխակեց է
դատւում» (ՁՊ. Հ.՝ 5 սպր.):

Իրօք որ, «օպորտունիստական շփոթ» ու Հաւա-
տաքնութիւնն է իշխողը Հայաստանի գրակառութեան
մէջ: Մտկայից փչել սկսած նոր հոլմեր, երկի, զեռ
Երեւան հասած չեն: Ապագայը նաև այն գտնելի հար-
ածներ; որ «Նորի Ուղի» ամսագրի և «Պորթը. Հայաս-
տանի» շէրքում սկսել է բռնկել ընդհանուր Ընծ. Վա-
հանեանը հայ ժամանակակից լաւագոյն գրողներին
մէկի՝ Ստ. Զօրեանի դէմ: Մինչև այժմ բուլեակները
Ստ. Զօրեանին համարում էին իրենց և պարծնում
էին նրանով, իսկ այժմ դուրս է գալիս, որ նա Հա-
յաստանի յեղափոխական շարժման «երկարեւտական»
Քալիֆիկատոր է՝ կեղծարար և «հակալեզուական»
Գրադարանի Սիւրիկը: և «Երկուրի նախապահ»
«Հանդիսանում են միայն յեղափոխական շարժման ի-
րական ընթացքի ամենախախտակ կեղծման ցայտուն
նմուշներ»: Դուրս է գալիս, որ իր այդ գրածներում

Ստ. Զօրեանը «կարողացել է թող փչել մեր (բոլշևիկ) մի քանի դրական «տեսարանները» աչքին և մաքսանկալութեամբ անցկացնել իր հակասորճողային հայեացքները՝ շանայով զեղարևեստօրէն հիմնարկը դասակարգային թշնամու տեսակէտները: «Ի՛նչ աւելին. ճնա քայարձակ գինիկութեամբ անողոք կերպով փորձում է Դաշնակցութիւնը դուրս բերել բանւորութեան ու աշխատաւորութեան պաշտպան, իսկ դաշնակցական տիրապետութիւնը՝ աշխատանքի պաշտպանութեան տիրապետութիւն»...

Ի՞նչ դարձուցին, բաներ է գրել Ստ. Զօրեանը, ի՞նչ մեղք գործել, որ Վահանեանները այդպէս վերափրկել են: Իրրև զեղարևեստական վրոզը, «Էրզրաբանի Աղլիկը» պատմւածքում նա ջանացել է տալ 1920թ. մայիսական դէպքերը, հանդէսներն ու ցոյցերի հարսցած վերաբարձրութիւնը, արձանադրելով այն ինչ որ տեսել են փր.աչքերը: Իսկ Ստ. Զօրեանի աչքերը տեսել են, օրինակ, այսպիսի պատկերներ. Մայիս մէկի թափօրները Երևանում: Ժողովուրդը խռնւած է փողոցներում:

«Բայլեկի ցուցարարները եկան-եկան ու մին էլ բորբը, 40-50 հոգին միասին սկսեցին երգել:

— Պա՛հ, պա՛հ, տես՛է՛ք, տես՛է՛ք, «Անարկացող» են երգում, առում են խալիսն ու ծիծաղում»:

40-50 բոլշևիկների յետևից գալիս է աշխատաւորների տասնեակ հազարանոց բազմութիւնը: Եւ երբ նոր կնկոյնները Մեր շարքերէջ երգեցին, ամբողջ խալիս փափախները վեր կայան ու երգողներէ հետ զնացին վաղա՛րջ:

Բայլեկի Վահանեանը պայթում է չարութիւննդուրեմն, «մասնները, «ամբողջ խալիսը՝ Դաշնակցութեան հե՛տ էր»: Նման սողերը «բերնց զրգարոյի ընչթո՛վ գերբազանցում են անգամ դաշնակցականների մամուլի դարչելի զրգարտութիւններին»: Զօրեանն այստեղ ըստ հուճեան միայն կրկնում է «պատկերները» այն ստոր գրգարտութիւնները, որ իր ժամանակին շարժել է մայիսեան ցոյցերի ու ապստամբութեան հասցէին հակական նաչդիտակից մարտիտական փետուրներով զորաբարձ գրօշակիէր, բայլեկիով երբեք թշնամի Դաւիթ Անանունը, ըստ որի «Մայիսը շայատանի է երա ժողովրդի համար դարձաւ ներքին պայքար ցուցահանման առի: Դաւաղիներէ մի աննշան խմբակ, որն իր ցանցն էր հիւսել մեր երկրի զանազան մասերում, կանցեալ յափշտակել իշխանութիւնը, ալմուկներ ու խռովութիւններ սարքել մեր ժողովրդի աշխատաւորներին ստիպեց բա՛ն ու բրիչով փոխարինել մահադիմ ըրացանքի» («Հայաստանի Կոստլւրացի», 1920թ. № 11):

Նոյն «դաշնակցական հակախորհրդակցութիւնը» նա՛ն «Յեղիոյի նախագահը» պատմւածքում: Այստեղ էլ, ըստ Վահանեանի, Զօրեանը «ճգնում է հիմնաւորել դաշնակցական հակախորհրդական այն թէ՛ղը, թէ՛ Հայաստանում բայլեկիները հող չունէին, որ աշխատաւոր ժողովուրդը չպատմարեց դաշնակցական իշխանութեան դէմ, որ բայլեկիներն աքաղախութիւն միջոցով միայն կարողացան բռնի կերպով խորհրդայնացնել Հայաստանը»:

Աւելի ասորափելի բաներ է նախում Ստ. Զօրեանի երկերից բոլշևիկ քննադատը. «Այս բոլորից կարող է բխել միայն մի եզրակացութիւն — Դաշնակցական բանդիտների փետուրական աւանտիւրան՝ դա մասսայական անբաւականութեան արտայայտութիւնն էր, մասնների ապստամբութիւն էր ընդդէմ խորհրդային իշխանութեան և ոչ թէ հակախորհրդական Դաշնակցութեան կողմից կազմակերպւած աւանտիւրան», այսպիսին՝ որ փետուրական «ապստամբութիւնը հասունացած, բնական կերպով զարգացած մասսայական ելոյթ էր ընդդէմ խորհրդային իշխանութեան, որ մասնները դէմ էին խորհրդային իշխանութեան»:

Վահանեանի համար «ինքնին պարզ է, որ Ստ. Զօրեանը, թագնելով կեղծ Փրպաների տակ, երկար ժամանակ կարողացել է մաքսանկալօրէն անցկացնել, հրամցնել մեր ընթերցողներին հակախորհրդական Դաշնակցութեան զաղափարախօսութիւնը, վարկաբեկել, զրգարտել — Փայտիֆիկացիայի ենթարկել մեր կուսակցութեան, բանւորական և աշխատաւորական մասնների յեղափոխական սրայբարը Դաշնակցութեան դէմ՝ փորձելով դուռնաբարձել Դաշնակցութիւնը, արդարացնել նրա հակախորհրդական ոչնչացնող գործունէութիւնը»:

Այս բոլորից և եզրակացութիւն. անողոք պաշար Զօրեանի դէմ, իրրև «նաչդիտակցօրէն» չարամիտ արտայայտիչի: «Ձմեռկացիներ, չարածել նրան նշանակում է ցուցաբերել բազայայտ լիբերալիզմի ցարտուն օրինակ, որը սահմանափակ է դաւաճանութեան՝ բանւոր դասակարգի կենսական շահերին» («ՅՊ. Հ.» 2 ապր.):

Ի՞նչ նպատակ ունի բոլշևիկ քննադատութեան այս հերթական ելոյթը: Ինչի՞ են ձգտում սղէտ, բուժ, սահմանափակ Վահանեանները, ինչինան եկեղեցու այդ անտաղանդ տիրացուները: Պատասխանը պարզ է. բոլորովին արմատահան անել հաշ զրականութիւնը Հայաստանի հողից, ստեղծպարծութեան վերջին ուսմարիներն էլ չորացնել խորհրդային զրականութեան անապատում:

Թ Ի Ի Ք Ի Ո Յ Շ ՈՒ Ր Ձ

Ահաւասիկ երկու ամիս է որ գրասենեակէ դրասենեակ, ժողովէ ժողով կը արորբի 1922ի կրմտացուցը: Մասնապէստներ, մասնաւոր յանձնաժողովներ չափեցին-ձեւեցին: Մկրատը բանեցաւ անբնիշտ: Պա՛հ մը 150 միլիոն օսկին անգամ անտանների կը համարւէր, մինչդեռ միւշն 226 միլիոնը հասնել էին երկու տարի առաջ: Ու վերջապէս, ապրիլ 25ին, կանգ առին 171 միլիոնի վրա, որ տակախն չէ վաւերացած:

Օրինակի՛ք Ազգ. Մեծ ժողովին յանձնւած օրն իսկ, վարչապետ Լամիթ փաշա Մոսիւս մեկնեցաւ, թագա՛նդամ և բազմապիսն պատուիրակութեամբ մը: Առաքելութիւնը քաղաքական է, բայց նաև տնտեսա-

կան: Թուրքիան հասած է անկենսապարձ մը, ուր քաղաքականն ու տնտեսականը իրար Փրա՛նուած են: Մէկուն ելքը կը սպասնայ խանդաբել միւսին ուղղութիւնը: Գաղաքականապէս ամբապած Թուրքեան օգնութիւն կաղաղակէ տնտեսական գեանի վրա, փրկութեան զօտմներ կը փնտնէ թէ՛ Ժրնեկ և թէ՛ Մոսկուայի մէջ: Մէկով կը սպասնայ միւսին: Ազգերու Դաշնակցութեան դիմելու լուրերէն անմիջապէս վերջն էր որ սարքեցաւ Մոսկուայի համարողութիւնը, տեսակ մը անապարանքով: Թ՛վ՛Քիք Բիւլետի պէջ հաղիւ հեռաւոր ակնարկ մը սահնուցած էր ժընեւի մէջ, զինթափութեան ճառին առթիւ, և երբ Թուրքիա

զարձաւ, փոխարեւել լրացուցիչ յայտարարութիւններ ընկելու, խնդիրք փակեց և անմիջապէս բեռները կապեց դէպի Մոսկա:

Կը խօսինք, տակաւին, այդ ճամբորդութեան մասին: Առ այժմ ներկայացնենք տնտեսական-եւրոպական տազանապին վերջին փուլերը:

Ինչպէս ըսինք, 1932ի եւրոպացոյց հաշուած են 171,112,700 ոսկի, — նախորդէն 15 միլիոն պակաս: Աւելորդ է ըսել որ, այս անգամ ալ առեւծի բաժինը կը բարւէ ազգային պաշտպանութեան դուրսը, իր գաւառային ստորաբաժանումներով: Այսպէս, ցամաքային ուժերու ճամբը նախատեսուած է 32,167,315 ոսկի, օգլային ուժերու ճամբը՝ 943,000, ծովային՝ 3,605,560, գինւորական դործարաններ՝ 2,954,800, քարտէսներու՝ 547,265, ռառիկան-դիւրոններու ճամբար՝ 8,384,000, Ազատուութեան Տեսչութեան՝ 3,939,000, պահակապարբերու՝ 2,556,130 ոսկի: Գումար՝ 50,588,068: Ուրեմն, ընդհ. էլեքին իրը մէկ երրորդը:

Մինչ անխնայ կը ճամբորդներ կատարած են միւս գլուխներէն, ազգային պաշտպանութեան բաժինը մնացած է գրեթէ անվթար, ինչպէս ամէն տարի: Մասնաւորապէս քննուած են նոր շինութիւնները, կրթական և առողջապահական վարկերը ևն: Բայց, կատարած իննստույթիւններէն և երկու հազար պաշտօնեաներու արձակումէն վերջն ալ, բաց կը մնայ մօտ 30 միլիոն ոսկի: Կա՞յ ուրիշ միջոց, բացի ժողովուրդը քանելէ: Եւ ահա առաջիկ նոր դիւտ մը ես, — «Հաւասարակշռութեան անդրէ»:

Օրինագիծը պատրաստ է արդէն, ոչ միայն այս տարբեր, այլ և միւսներու, յաւելման մասին, և կարծէ ապօրինի, նոր զարգացար մը տարու ճամբը տազանապին ստատիստիկան մասին: —

1. Տազանապի տարբերն պէս, Հաւասարակշռութեան տարբը մըն ալ պիտի գանձի, ամէն ամիս, բոլոր ամասկանաւորներէ, վարձարներէ, ծառայողներէ, պաշտօնեաներէ և այլն:

Տարբը պիտի գանձի 1932 յունիս 1էն, առանց բացառութեան:

Գ. — Գործանութեանց տարբը (Հաստուրք) 6 տոկոսէն պիտի բարձրանայ 10% ի:

Դ. և Է. — Պիտի աւելնան նաև փոխադրութեան տարբերը (ինքնաշարժ, օթնալիւս կային): Այս գլուխէն Հաստից կը նախատեսի Երկու միլիոն:

2. Տազանապի տարբն ալ պիտի շարունակուի, և անոր տեղորոշութեան միջոցին յաւելումներ պիտի ըլլան Հետևեալ տարբերան վրա: —

ա. — Շէնքերու տարբերուն վրա՝ արժմու տարբերն 30էն 50%: Երկու հազար ոսկի նկատուաւ ընթող չէնքերու տարբը պիտի ըլլայ 30%. առաւ հազարի ճամբար՝ 40%, իսկ անկէ վեր եղածներուն՝ 50%: Տարբի ճամբարտութիւնը կէս առ կէս կիջնէ այն չէնքերուն ճամբար որ իրրև ընկարան կը ծառային սեփականատէրերուն: (Այս գլուխէն Հաստից կը նախատեսուի 1,900,000 ոսկի):

բ. — Տեղական շաքարի տարբը հինգ զրուէն 8ի պիտի բարձրանայ (իւրաքանչիւր զիրովին): Գործակէ կեած շաքարին տարբն ալ կը մնայ: (Հաստից՝ 600,000 ոսկի):

Այս միջոցները պիտի բաւեն լեցնելու կարարը:

Պատասխանը կարելի է գտնել, Էրբը լսենք թէ, անցեալ տարի ալ արտակարգ միջոցներ ձեռք առնեցան, և նախահաշիւը Հաւասարակշռուեցաւ թուղթի վրա, բայց տարին չըրացած, 30 միլիոնի բաց մը երբևէ ան կեաւ, խուճապի մասնով օրուս վարչները:

Եւ չարիքանքութիւն չէ ըսել թէ ամենէն առաջ կնիւրերն ինք յուսուէն է, որովհետև, ճիշտ այս արտակարգ խնայողութիւններու և տարբերութիւնի մէջ էր որ, զի մայրական մամուլը չտարբերուէ աւելի Համարած խօսիլ սկսաւ արտաքին փոխառութեան մա-

սին, իսկ Լամէթ փաշան աճապարհեց ուխտի երթալ դէպի Մոսկա:

Արդարև, այլ ևս չենք լսեր նախկին պոռոտախօսութիւնները ազգային տնտեսութեան անկախութեան մասին, ընդդէմ օտար դրամալուծի: Ընդհակառակն, վերջերս թուրք մամուլը սկսեր է բացատրել թէ իրենք երբեք դէմ չեն եղած արտաքին փոխառութեան, և միշտ ալ պէտք են ինն օտար դրամալուծի, երկիրը վերաշինելու ճամբը: Կիսապաշտօնական «Միլիթէթ» իմբադրապետը, Սիբրդի երեսփոխան Մահմուտ, որ մաս կը կազմէ Լամէթ փաշայի պատրիարկութեան, կը գրէր քանի մը շարաթ տալ:

— «Ճաստ տարի առանց քաղաքական և դիւրորական պայքար կը մղէինք: Այսօր ալ տնտեսական պայքար կը մղենք: Այս պարագային մեր կրելիք պարտութիւնը միւս պայքարին պարտութեանէն աւելի արդուաբեր կրնայ ըլլալ: Միտաւ և կենաց խնդիրք մը առչել կը գտնուիմք: Մեզի կը մնայ կամ մեռնիլ, կամ քալել — թէ և նեղութեամբ — և ապրիլ»:

Իսկ ժողովրդական թերթ մը, «Անոն Փոստա», անուղղակի ծաղրելով նորանոր տուրբերը, կը բացազանչէ:

— «Մերք քանիները, բացառիկ կանոնաւորութեամբ մը, ամէն ամիս Հետզհետէ կը թեթեւանան: Կը վախնամ որ քանիներու վիճակած թիւս թեթեւութիւնը փոխանցի նաև մեր խելքին»:

Դեռ առէք յոռալ տանելով Հեղանքը, թուրք թերթը, արջն-ձախէն տրամ ճամբորդութեան խրատներուն առթիւ, կը լքէ Նարբէտոնի հօճայի կառնաւոր պատմութիւնը: — Հօճան կուզէ անօթութեան վարժեցնել իր չէր: Ուստի ամէն օր կը պակսեցնէ ուտելիքը, և օր մըն ալ բուրբոլի կը դադարեցնէ: Ի հարկէ էլը կը ստակի, իսկ հօճան կը բացատրէ իր դրացիներուն: «Թէ և անօթութեան պիտի վարժուի, բայց կեանքը չօգնեց»:

Անօթութեան այս մարգանքը շատոնց սկսած է Անաստուի մէջ:

Գիմենք, նորէն, թուրք թերթի մը վկայութեան: «Վազրթն» է որ կը գրէ:

— Մէկ գոյթ եզ ունեցող դիւղացի մը, բացի առատուններուն կերին և յարկին յատկանշիլք արմտուքէն, շատ-շատ կրնայ ցանել 40 զրիկ ցորին, Հունձը ստանալով 200 դրիւ: Այս Հունձքին 40 զրիկը կը պահէ սերմնուի, 50 զրիկն ալ հացի և ձաւարի: մնացեալ 110 զրիկն է որ պիտի ծախէ և դրամ վերածէ: Գիւղացին այսօր մէկ զրիկ ցորենը կրնայ ծախել 70 զր. և, ուրեմն պիտի ստանայ միայն 7700 զրուէ:

«Արդ, այսպիսի երկրագործի մը կարածի, ճամբու, կենդանիներու տարբեր դումարն է 3000 զր. ուրեմն, իր ձեռքը պիտի մնայ տարեկան 4700 զր. այսինքն օրական 13 զր.»: (Մէկ Փրանք):

Կը նշանակէ թէ՛ Եւրոպացոյցին Հաւասարակշռութիւնը րաւական չէ, «տնտեսական ճամբը Փոնաւրը» չաւելու: Նոյն իսկ եթէ փոխառութիւն մը կնքուի, Անաստուի փեղացին չէ որ պիտի օգտուի: Ի՞նչ բարիք տեսաւ, օտմ. կայսրութեան օրերու կնքուած միլիոնաւոր ոսկի — խկապէս ոսկի — փոխառութիւններէն, որոնք իրրև Հանրային Պարտք իր վրին փաթկուած են այսօր:

Միաց որ, առ այժմ ցնորք է արտաքին փոխառութիւնը: Ամենէն ձեռք-բաց երկիրը, Փրանսան, մինչև Հիմա շլսելու կը գարնէր այդ կարգի առաջարկները, իսկ վերջերս յայտնապէս կը զրացնէ իր չկամութիւնը: Հաւազոյցն պարագային, Հանրային Պարտքի տոկոսները կը իջնեցնէ:

Պարզ է որ փոխառութեան խնդրով ամենէն աւելի շահադրուած են աշխողութեան-դրամատիրական թերթերը: Արդ, «ECHO de Paris», որ աւելի քան ապագայ-

նական է և նաևճոյական, իր արեւելեան դործերու մասնապէսին բերնով կազդարարէր, ապրիլ 30ին.

— «Փոխառութիւն մը, դրամ, պ. պ. Յուրբեր: Անկարելի է առ այժմ: Աւելի վերջը, թիւրևս, երբ պարկուշտութեան և բարեպաշտութեան փաստեր տաք, երբ գալբիք ճարելի մեր դպրոցները, ձեր կործանարար նեղութիւններով ընկնելէ Փրանսական ձեռնարկները, երբ ամէն կապ խզէք Մոսկուայէ հետ, երբ թօթախէք Պերսիոյ լուծը, երբ, երաշխիքներով և գրաւակներով, ձեր ներքին կացութիւնը բարուցելի վիճի, մեզ թոյլ տաք որ ստուգենք թէ մեր ոսկին չպիտի վերածուի թնդանօթի և ռազմանիւթի, երբ վերջապէս հրատարիք վերակազմել Նեղուցներու ապագին-

լած շրջանը»:

Աւելի վճռական եղբակացութիւն մը.

— «Քաղաքական ներկայ պայմաններուն մէջ, այս օր, դրամ դնել զէմալական քարտէսին վրա՛ կը նշանակէ չէնք չինլ ճրարութի մը վրա... Գէմալականութիւնը, ճնշումի և պտտակոտորման վարչամէ, զանի մը մարդոց վրայ միայն հիմնուած է... Նախ մեր քարեկամներուն ուժ տա՛նք: Ոչ մէկ ստ՛ մեր թշնամիներուն»:

Միայն Ամերիկան չէ որ յուսահատեցուց Սարածօզլուն և միւսները: Ահա և Փարիզը: Ահա և նոր բացատրութիւն մը Ըմէթ փաշայի հապճեղ և ցուցադրական ուղեորութեան:

ՀՆՈՒԱԻՈՐ ԱՐԵՒԵԼԻՒԹԻ ԴԵՊՅԵՐԸ ԵՒ ՌՈՒՍ ՏԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ի՞նչ վարճարատարակում ենք ուս սոցիալիստ-յեզափոխականների կողմ Հեռուոր Արեւելքի գէպերի առթիւ: Այս կապակցութեամբ օգտակար է ծանօթանալ, ահհասարակ, ուս քաղաքական տարադրութեան տեսակէտներին նոյն հարցի մասին:

Բնական է, որ չին-ճապոնական բախումն ու զանկախ մանջուրական պետութեան» ստեղծումը ճապոնացիների ձեռքով՝ յուզիք ուս քաղաքական տարադրութեան միտքը: Հեռուոր Արեւելքի խնդիրներն փնջին արդէն կենսական նշանակութիւն ունին Ռուսաստանի համար, իսկ նրանց անդրադարձումը ուսական ներքին գործերի վրա է՛լ աւելի անմիջական ու ճրտոյակ արժէք են տալիս: Եւ զարմանալի չէ, որ չին-ճապոնական ընդհարման չէնց առաջին օրից ուս քաղաքական հոսանքները շտապեցին ճշտել իրենց դիրքերը: Այլից ձախ՝ բոլոր կուսակցութիւններն ու խմբակցութիւնները արտայայտեցին մտնողով կամ հրապարակային ժողովներով: Մասնաւորապէս Փարիզում ստեղծուեցան մի շարք ժողովներ ու դասախօսութիւններ, ուր բազմակողմանի քննութեան առարկայ դարձաւ Հեռուոր Արեւելքի խնդիրը և ուս տարադրութեան բունիւր դիրքի բարցը: Եւ, բնականաբար, ուս քաղաքական միտքը բարձունք մի շարք խայտարղէտ հոսանքների ու ենթահոսանքների:

Ամենից առաջ և միանշամանի որոշ դիրք գրաւեց ալիզողմը՝ բերան ունենալով հայ դասախօսի Արքամ Ղուկասովի «Վոզրոժդենիէ» թերթը: Ռուս միապետականների, պահպանողականների և չափաւոր ազատականների համար խնդիրը ներկայանում էր այսպէս. ճապոնական արշաւանքը մի բարիք է Ռուսաստանի համար: ճապոնիան աչք չունի ուսական հողերի վրա՝ Նա ձգտում է միայն օրոշ տնտեսական փոքրքր ապահովել: Ստեղծելով մանջուրական, մոնղոլական, ապա, դուցէ, և մերձովիսն ու մերձաւորեան «միջնորմ» պետութիւններ, ճապոնիան հնարաւորութիւն կը տայ ուս հակառուչելի տարրերին ամբանալ այդ շրջաններում և ճապոնական օգնութեամբ պայքարել խորհրդոյնի իշխանութեան դէմ: Բացի այդ, անհասանական չէ, որ եթէ բուլղարիների և ճապոնիայի միջև ծագի պատերազմ, Ռուսաստանի ներքը կտունկն յեղափոխական շարժումներ, դրա անարջի մը պայմանները շտա աւելի նպաստաւոր են, քան առայժմ ուս-ճապոնական պատերազմի ժամանակ: Այստեղից և եղբակացութիւն.

ուս հակառուչելի ուժերը պէտք է լինեն ճապոնիայի կողմը, ամէն կերպ աջակցեն նրան, ք հարկին, նաեւ կամաւորական խմբեր կազմեն և ճապոնացիների կողքին կուեն կարմիր բանակի դէմ: Եթէ հարկաւոր է, ուսական հողերից որոշ կտոր է՛լ կարելի է գոհել, միայն թէ ճապոնիան օգնէ խորհրդային իշխանութիւնը տապալելու:

Աջակցմեանների այս յտակ «ճապոնասէր» տեսակէտին հակադրում է մի նոյնքան յտակ «հակաճապոնական» տեսակէտը Հանրապետական-Ռամկալար Միութեան կողմից՝ Միլիկովի գլխաւորութեամբ և «Պոլիտեխնիկ Նովոռոտի» թերթի բերանով: Մրանց կարգախօսը նոյնանում է Ստալինի կարգախօսին. ո՛չ մի խորհրդային հող: Միլիկովը ալակողմեաններին համարում է հայրենիքը կուսականների և խօսք չի գրտնում դատապարտելու համար նրանց: Մրանք էլ Միլիկովին մեղադրում են իրրեւ բուլղարական, գործաւիրից Ստալինի և այլն: Հանրապետական-Ռամկալարները համոզւած են, որ ճապոնացիք, եթէ դրանք Հեռուոր Արեւելքի ուսական հողերը, այլ եւս յետ չեն քաշի. այդ հողերը ընդմիշտ կորած կը ընեն Ռուսաստանի համար: Միւս կողմից, հակառուչելիկեան ռազմադաւա ստեղծելու յոյսն էլ անիրական է, որովհետեւ ճապոնիայի համար բնաւ ձեռնուտ չէ Ռուսաստանի ազատագրումն աւ գորացումը: Ընդհակառակը, ճապոնացիք կաշխատեն, որ բուլղարները շարունակեն մնալ Ռուսաստանի իշխանութեան գլուխը, պայմանով որ Բայկալից դէպի արեւելք շտա չուժեղանան: Միլիկովը յայտարարեց, որ եթէ Մորհրդը՝ Միութիւնը պատերազմի բունի ճապոնի հետ, ինքը կը լինի կարմիր բանակի հետ:

Ընդհանուր աւմամբ, նոյն դիրքը պաշտպանեց և Կամաւորական Բանակի նախկին հրամանատար գոր. Դենիկինը, հրապարակային մի դեկուցման մէջ:

Հանրապետական-Ռամկալարների տեսակէտին որոշ չափով մտնում է և սոցիալիստ-յեզափոխականների տեսակէտը: Այս կուսակցութիւնը հիմա բաժանւած է երեք թեւերի. Զախակ. դըր գրաւում է Վ. Չերնովը մի քանի ընկերներով, որ Հեռուոր Արեւելքի գէպերի առթիւ կարծի չչալանեց: Կենտրոնի արտայայտութիւնն է վարի կողմ: Այլ թեւ ուղղութիւնն է Ա. Գերենսկիի, Ն. Ալիսենտիւիի և ուրիշ նոյնամիտ ընկերների ու «Դնի» երկաշարթաթերթի պաշտպանած

վարքադիրը: Քերենսկին համար էլ անվիճելի է, որ ձապոնը նպատակ ունի գրաւել ուսանակի Հեռաւոր Արեւելքի որոշ շրջանները և այդ նպատակի համար մի առ ժամանակ կը քաջաբերէ ու յոյսեր կը ներշնչէ «պիտակ ուսանելին», բայց հէնց որ զգրաւեն ու ամբանան Մանջուրիայում և ներքին Մոնղոլիայում, ճապոնացիները իրատ քարկանական դիրք կը բռնեն բոլշևիկներին նկատմամբ և Լեհաստանի հետ միասին կաշխատեն կանգուն պահել բոլշևիկեան բռնատիրութիւնը Մոսկայում, իբրև մի ոչ, որ տկարացում է ուս պետութեան գորութիւնը և քաջբալում ազգային դիտակցութիւնը: Սակայն, հակառակ Միջուկովի, Քերենսկին համոզում է, որ խորհրդային իշխանութիւնն անկարող է պաշտպանելու Ռուսաստանի հողերի անձեռնմխելութիւնը: Յանուն իշխանութեան պահպանութեան բոլշևիկները սեղի կը տան ճապոնացիներին առջև և պատասխանատուութիւնը կաշխատեն ձգել այն տարրերի վրտ, որոնք այժմ պաշտպանում են ճապոնացիներին հետ գործակցելու պայտփարը:

Այս պայմաններում ի՞նչ անել: Արտասահմանի տարաբարութիւնը անզոր է աղկելու զէպլերի վրտ: Վեց մնում է կոշ ուղղել երկրի բոլոր կենդանի ուժերին, մէջը հաշկելով և դրաստացող կոմունիստներին ու կոմերիտակներին յաղթահարելու ստալինեան բռնատիրութիւնը, որ օրէցօր Ռուսաստանը մտանում է թշնամիների ձեռքը:

Այս առթիւ Քերենսկին դիմում է ո՛չ միայն բուն ուսանելին, այլ և օտարախոհներին. «Մենք պէտք է կոշ անենք և Ռուսաստանի այլազեղ ժողովուրդներին՝ մտանալ հին միջերը, եզրագործէն միանալ ներքին ընդհանուր դատման թշնամու դէմ՝ յանուն ազատ, իրար հաւասար, ինքնավար ժողովուրդների ազատ միութեան ստեղծման, որը համարալիս, իբրև մի Արզերի Փոքր Դաշնակցութիւն, միացելու ուժերով պաշտպանել իր միջպագային ու անտեսական շահերը, իր տեղը արեւի տակ համաշխարհային ամբողջութեան մէջ» («Դիւ», 7 փետր. 1932):

Ընթերցողը կը նկատէ, անշուշտ, այն ձևակերպումը, որ տրուում է ազգային խնդրին ապագայ Ռուսաստանում: Մինչև այժմ սոցիալիստ-ինդախոհականները խօսում էին սոլորական «Ֆիզիքացիայի» մասին: Վ. Չերնովի հատուածն էր միայն, որ որոշ կերպով դրքն Ռուսաստանը ազգերի ազատ միութեան վերածելու պայտփար է նոյն իսկ անշուտան սկզբունքը: Ա. Քերենսկին ապիս է ծօտաւորապէս նոյն ձևակերպումը, բայց առանց անկախութեան պայմանի. «ազատ, իրար հաւասար, ինքնավար ժողովուրդների ազատ միութիւն», մի տեսակ մղղղերի Փոքր Դաշնակցութիւն»: Սա, ի հարկէ, ողջունելի յառաջդիմութիւն է, որ ապացոյց է մտքի յստակութեան:

Հեռաւոր Արեւելքի հարցում բոլորովին ուրոյն դիրք են զբաւել ուս սոցիալ-դեմոկրատները իրենց «Սոց. Վեստնիկ» պաշտակաթիւթով: Երանց աչքին ճապոնական սպանալիքը վտանգաւոր է ակել ներքին տեսակէտից. պատերազմի զէպլում խորհրդային իշխանութիւնը ստիպւած կը լինի գիշումներ անել դիւզացիութեան, սեղի ապ դիւզացիական տարրերի առաջ, մի բան, որ յի է բռնապարտիթի յաղթանակի վտանգներով: Որքան և թերութիւններ ունենայ Ստալինի միտհեմոտութիւնը, ուսական յեղախոհական զարգացման տեսակէտից, նա նախընտրել է, քան դիւզացիական յետդէմ իշխանութեան հաստատումը: Ռատի, ուս-ճապոնական բռնաբարման մէջ բոլոր ուժերով պէտք է պաշտպանել խորհրդային իշխանութիւնը: Սոցիալ-դեմոկրատները կարծիքով՝ ուս բոլոր քաղաքական հասանքները «պարտաւորական» են, իբրև միայն՝ հեռուողական կողմնակիցներ են խորհրդային Ռուսաստանի պաշտպանութեան:

Ինչպէս տեսնում ենք, կան մերձեցման կէտեր որոշ հասանքների մէջ, բայց միաձայնութիւն՝ չկայ:

Ռուս քաղաքական տարաբարութիւնը նոյն իսկ հայրենիքի պաշտպանութեան պէս մի կարևոր հարցում չի կարողանում ընդհանուր լիզու գտնել:

ՍՈՑԻԱԼԻՍՏ-ՑԵՆՏՐԱԿՈՆԵԱԿԱՆՆԵՐԻ ԿՈՁԸ

Սոցիալիստ-Ցեդախոհական Կուսակցութեան Արտասահմանի Կայմակերպութիւնների Երջնաային Կոմիտեն և Կուսակցութեան Արտասահմանան Պատերազմութիւնը անհրաժեշտ են համարում ապ կաշխատի Արեւելքում սեղի ունեցող զէպլերի առարկայական զնահատութիւնը և այդ զէպլերի կապակցութեամբ որոշել Կուսակցութեան արտասահմանան կայմակերպութիւնների վարքադիրը:

Ճապոն աշխարհակալութեան յամառ ու յարատեւ նախապարտաւորութիւնը բրձակելուը Չինաստանի վրտ ստացաւ Չինական Հանրապետութեան պատկանող մի աճապին հողամասի բաց ու բացալայտ գրաւման մէ: Ճապոն կտոպարութեան ձգտումը այդ գրաւումը վարադուրելու հանկախ մանջուրական պետութեամբ չի կարող խաբել և ոչ ոքի:

Մանջուրիայի գրաւումը, պատերազմական գործողութիւնները Շանխայում, Չինաստանի մի շարք ուղղական կէտերի գրաւումը ճապոն գործերի կողմից և ճապոնացիների յոտալիսազացումը զէպլի ներքին Մոնղոլիան գտեհկորէն խախտում են Չինական Հանրապետութեան անկախութիւնը, հողային ամբողջութիւնը և նրա ազգարեակութեան կենսական շահերը:

Միևնոյն ժամանակ, այդ գործողութիւնները խախտում են բաց դուներ սկզբունքը, որ բունութեամբ պարտադրում է Չինաստանին և պաշտպանում է աշխարհակալ պետութիւնների կողմից, և հէնց դրանով համաշխարհային նոր պատերազմի ծաղման պայմաններ են ստեղծում:

Այդ հնարաւոր պատերազմում Բայկալեան լճից զէպլ արեւելք գտնող ուսական հողը և առաջին հերթին Մերձծովեան Երջնայի խաղաղովիտանտեան առքաւորած նուասանդտի, Վլադիվոտոտի հետ միասին կարող է դառնել (և ճապոնական մի շարք աղբիւրներ հաստատում են այդ) ճապոնական զրաւումների առարկայ ճապոնական դիւում ուժերի համար ռաբրմադական նպատաւոր դիրքեր ստեղծելու նպատակով:

Միևնոյն ժամանակ հէնց Մանջուրիայի գրաւումը ինքնին ուղղում է բոտ հուութեան ոչ միայն Չինական Հանրապետութեան, այլ և Ռուսաստանի շահերի դէմ, որքան որ սրանք կապում են Չին-Արեւելեան երկաթուղու հետ: Այդ շահերը առաջնակարգ ստեսական և մշակութային կարևորութիւն ունին ուսական բովանդակ Հեռաւոր Արեւելքի համար, և նրանց ապահովութիւնը համապատասխան դաշնակցութիւնը Չինական Հանրապետութեան հետ միակ հնարաւոր լուծումն է ուսական այդ աճապին հեռաւոր-արեւելեան հողամասին վերաբերող մի շարք կենսական խնդիրների: Գերիշխան Չինական Հանրապետութեան փոխարինումը Մանջուրիայում ճապոնական ճանկախ մանջուրական պետութեամբ ոչ միայն հոթից խախտում է այդ շահերը, այլ և վերացնում է նրանց հետ փայլած խնդիրների խաղաղ ու յարատեւ բարեօրման կարկիւթիւնը:

Բայց այդ, Չինաստանի հողի վրտ և Ռուսաստանին սահմանակից նման ֆապոնական ճանկախ մանջուրական պետութեան երեւումը Հեռաւոր Արեւելքում կը ստեղծէ միայն ճապոնացի, որ ամէն վայրկեան կարող է պատերազմի թիթ տալ: Այդ պատերազմի նպատակներից մէկը կը լինի հեռաւոր արեւելեան հողերի անշուտումը Ռուսաստանից, մի նպատակ, որ կը սկզբի շրջանում, թերեւս, և չհետապնդէ ուսական

Հեռուոր Արեւելքը քաղաքայտ ճապոնական դադուծի վերածել, բայց ճապոնական ռաքմապաշտութեան համար կը ձգտի ապահովել խաղաղութիւնն ստանալն և հաւաքուստեան ռաքմապաշտական դիրքերը: Այդ հնարաւոր բախման մէջ Ռուսաստանի հաւանականութիւնները դրաւապէս խախտուած են այն անհանդուրժելի քաղաքականութեամբ, որ Կոմունիստական Կուսակցութիւնն ու խորհրդային իշխանութիւնը երկար տարիներ ինքնացիւմ հետապնդել են Ձինաստանում՝ ձգտելով քաղաքային Ձինական Հանրապետութիւնը:

Իսկ Ձինական Հանրապետութեան քաղաքայումը ինչպէս առաջ, այժմ էլ ձեռնտու է քաղաքային ճապոնական կայսերապաշտութեան, որ լայնորէն գծել ու նախապատրաստել է Մանջուրիայի և Մոնղոլիայի նահանսն ծրագրերը: Խորհրդային կառավարութեան քաղաքականութիւնը Ձինաստանում նպաստել է քաղաքային կայսերապաշտութեան առջ երկրում (ճիշտ այնպէս, ինչպէս նոյն բանին նպաստել է և Ճապոնիայի քաղաքականութիւնը), և դրանով վերացրել է ճապոն աշխարհակարգութեան ճանապարհին գոյութիւն ունեցող միակ ուրիշ խոչընդոտը — միացեալ Ձինաստանը: Կարևոր շախմատ Հէնց այդ քաղաքականութեան հետեւանքով է, որ այժմ ռուսական հեռուոր արեւելեան սահմանները և Խորհրդ. Միութեան ժողովուրդները կենսական շահերը գրած են ճապոնական հարածի տակ: Ձինական Հանրապետութեան քաղաքայումը արաքացնում է նաև բարենպաստ պայմանների ստեղծումը նոր պատերազմի շահագրգռուած դրամատիքական երկրներին միջև:

Ինքն ըստ ինքեան հասկնալի է, որ ճապոն ժողովրդի շահերը բնաւ չեն համապատասխանում Ճապոնիան պատերազմի արհաւիրքների դիրքը մղող և ղէպի անխուսափելի փլուզումների տանող ճապոն կայսերապաշտութեան շահերին: Միայն Ձինաստանի, Ճապոնի և Ռուսաստանի խաղաղ գործակցութիւնը միջոց կը տայ Ճապոնին ևս լուծելու իր առջև եղած կենսական խնդիրները:

Ճապոնական զորքերի ընդունումը Ձինական Հանրապետութեան սահմաններից ներս, քաղաքների անբռնումով ու խաղաղ բնակչութեան բնաջնջումով ահալին վնաս է հասցնում և իրեն՝ ճապոն ժողովրդին: Եւ ջերմ կարեկցութիւն է առաջ բերում իննական ժողովրդի Հանդէպ թուրք աշխատաւոր զանգաւանների մէջ, որոնք մայրենի են նրան՝ ընկերային և քաղաքական արդարութեան սկզբունքներով լուծել ներքին բախումները:

Սոց.—Յեղ. Կուս. Երջ. Կոմիտէն և Արտասահմանի Պատերազմութիւնը Ընկերակազմական Միջադաշինի հետ միասին բողոքելով ընդդէմ պատերազմի, որպէս միջադաշին բախումների լուծելու միջոցի, և մասնաւորապէս ընդդէմ ճապոն դիւսած ռուսերի ներխուժման Ձինաստանի սահմաններից ներս, դատաւարարում և մերժում են ամէն մի անխուսափելիորէն սխալ փորձ, որտեղից և ինի, օգտագործելու արդէն սկսուած չին-ճապոնական բախումը և հնարաւոր ռուս-ճապոնական ընդհարումը: Ռուս արևողդեան տարագրութեան յոյսերն ու հաշիւները՝ թէ ճապոնական ներխուժումից յետոյ Մանջուրիա ու Մոնղոլիա՝ ճապոնական զորքերը կը գրաւեն Ռուսական Հեռուոր Արեւելքը՝ «միջնորդ» պետութիւնը ստեղծելու նպատակով՝ ոճրագործ ու վնասակար են Խորհրդ. Միութեան ժողովուրդներին Համար: Միայն ու վնասակար են նաև Կոմունիստական Կուսակցութեան Ձինաստանի քաղաքային կայսերապաշտութեան հետ կապուած հաշիւները, որոնց հետեւանքը եղաւ ոչ միայն խորհրդային կառավարութեան կեղծաւոր բարեկամութիւնը ճապոնական ռաքմապաշտութեան հետ, այլ և անմիջական ճապոնական պատերազմի սպառնալիքը ռուսական հեռուոր-արեւելեան սահմաններում:

Սոց.—Յեղ. Կուս. Երջ. Կոմիտէն և Արտաս. Պատերազմութիւնը կոչ են ուղղում կուսակցութեան թուրք անդամներին՝ արևելքու խաղաղութեան և Ռուսաստանի Հեռուոր Արեւելքում ունեցած շահերի պաշտպանութեան՝ քաղաքային ու պաշտպանելով վերեւ պարզաբանուած տեսակէտը:

Իսկ եթէ տեղի ունենայ Ճապոնի և Խորհրդային Միութեան միջև դիւսած բախում՝ նպատակ ունենալով ռուսական հողերի գրաւումը ճապոն աշխարհակարգութեան կողմից, Սոց.—Յեղ. Կուս. Կազմ. Երջ. Կոմիտէն անհրաժեշտ է իննել սեփական ժողովուրդի հետ և ամէն միջոցով արգելի հանդիսանալ Ռուսաստանին պատկանող հողերի գրաւում փորձերին:

Սոց.—Յեղ. Կուս. Արտաս. Կազմ. Երջ. Կոմիտէի անդամներ՝ Վ.Մ. Լեբեզև, Ֆ. Ե. Մարին, Օ. Ս. Միտր, Լ. Վ. Ռոսնի:

Սոց.—Յեղ. Կուս. Արտաս. Պատերազմութեան անդամներ՝ Ս. Գ. Պոստնիկով, Մ. Լ. Սլոնիմ, Ե. Ա. Ստալինսկի, Վ. Վ. Սուխոմոլն:

Գրախօսական

(Ա. Իզով, Հնգամեակ, հրատ. «Սոց. Վեստնիկի», Բելլին).

Ա. Իզովը ռուս տնտեսագէտ է և Ռուս. Սոց.—Դեմ. Կուսակցութեան պաշտօնավար Ֆերլինի «Սոց. Վեստնիկի» խմբագրութեան անդամ: Նրա «Սոց. Ռուսաստանի ժողովրդական տնտեսութիւնը և իր խնդիրները» գիրքը, որ լոյս տեսաւ 1928 թ. հին և ամփոփում էր նեպի շրջանի խորհրդային տնտեսութիւնը, Թարգմանեց մի քանի եւրոպական լեզուներով: Սոյն գրախօսականի նիւթ կազմող Հատուրը ներուած է խորհրդային տնտեսութեան յետմեծական շրջանին՝ հնգամեակին և, ինչպէս առաջինը, նոյնպէս յազգեցած է ստատ փաստերով, վիճակագրական տեղեկութիւններով ու պիտական լուրջ հիմնաւորումներով ու երաբակացութիւններով:

Մեթոդորդիական տեսակէտից Իզովի գիրքը ունի մի հիմնական արտա. նրա օգտագործած նիւթերը առնուած են քաղաքային խորհրդային աղբիւրներից, իսկ խորհրդային վիճակագրութիւնը աշխարհի ամենաանվտանգելի վիճակագրութիւնն է, յայտնի իր միտումնաւոր ձգտումներով: Իզովը ինքն էլ ընդունում է այս վերջին հանգամանքը, բայց և այնպէս դատում է, որ փր պակասութիւններով Հանդերձ խորհրդային վիճակագրութիւնը բաւական ճշգրտով է պատկերացնում խորհրդային տնտեսութեան գարգացման ընթացքը:

Այս թերութիւնը, սակայն, չի նսեմացնում Իզովի գրքի արժէքը. Հէնց խորհրդային աղբիւրներից քաղած

փաստերով նա հաստատում է այն, ինչ որ հաստատում են և ուշ-խորհրդակցին ազդերինների տեսանկերը, այսինքն՝ որ Հնգամեայ ծրագիրը անիրական է թէ իրեն Պորտրը: Միութեան արդիւնաբերութեան ու զիւզանու-տետեութեան գարգացման ծրագիրն է թէ որպէս Հիմք ընկերվարական հասարակագրի:

Ինչպէ՞ս է մտնելու Տարբեր իւզովը:

Ամենից առաջ նա պատմում է Հնգամեակի ծագման պարագաները: Հնգամեակը մտնել է առև Կոմ-կուսի ծնունդ և գոյութիւն ունեցող երկու մրցակից հո-սանքների պայքարի բովից, իրեն հետևանք Ստալինեան «քննչանքական գծի» յաղթանակի: «Ընչհանրապե-կան գիծը» ըստի համարվարացման քաղաքականութիւնն է իր կոլիտագուսմանով ու կուլակաթափու-թիւններով:

Հնգամեակի հիմքը ծրագրում տնտեսութիւնն է: Գեո. Լենինը երազում էր ամբողջ խորհրդային տնտե-սութիւնը ծրագրի տակ դնելու մասին, և այդ նպա-տակով էլ կազմեց պետական ծրագրային մի մարմին՝ Գոսպլանը, բայց առաջին անգամ կարելի եղաւ ծրա-գիր կազմել միայն 1925-26 տնտեսական թեւակահին, որից յետոյ զեկտեմբերի 15-ին տարեկան ծրագրիներով: 1929թ. Կոմկուսի 15րդ համագումարի հրահանգով Գոսպլանը կազմեց առաջին հնգամեայ ծրագիրը, որ հաստատեց համամիութենական խորհուրդների նրդ համարումարի և Կոմկուսի 16րդ խորհրդատոյով կող-մից 1929թ. մայիս 28ին և դարձաւ տնտեսական դերա-գոյն որչէր Միութեան պետական բոլոր հիմնարկու-թիւնների համար:

Իւզովը տալիս է մեթոդաբանական այն փոփոխու-թիւնները, որոնց ենթարկեց Հնգամեայ ծրագիրը մշակութեան ընթացքին: Սկզբում ենթադրում էր իր-րե ղեկավար սկզբունք ընդունել երկրի առարկայական պայմաններ և տնտեսական կարելիութիւնները, բայց փաստը ցույց տուց, որ այդ սկզբունքներով կարելի չէ կազմել Կոմկուսի ցանկացած ծրագիրը: Երկրի առար-կայական վիճակն ու տնտեսական հնարաւորութիւննե-րը թոյլ չէին տալին: Այն ժամանակ պայտօնից հեռաց-ւեցին «առարկայական պայմանները» պաշտպան մաս-նազտները և տեղը նշանակեցին ուղղափառ համա-յնակները, որոնք յայտարարեցին, թէ իրենք «զարտե- են տնտեսական դարձումը օրինակութեան ենթարկե-ւելուց» և ղեկավարում են «նպատակաւորութեան սկզբունքով»: «առարկայական ազդերներ չկան», պէտք է կամենալ և յաղթել: Եւ այդ սկզբունքներով էլ կազմեցին ծրագիրը:

Մի ուրիշ կողմէն. «քննչանքական գծի» հակա-ուակողմները և մասնաձող Տրոցկին, պնդում էին, թէ Ռուսաստանի պէս յետամնաց մի երկրում, առանց առաջուր դրամատիրական երկրների մասնակցու-թեան, կարելի չէ ընկերվարութիւն կառուցանել: Ինչ-պէս յայտնի է, Լենինն էլ նոյն տեսակէտին էր և վր ամբողջ յոյսը դրել էր ճամաչխարհային յեղափոխու-թեան վրա: Հնգամեայ ծրագրի հիմքում զրեց տրա-մալծօրին հակառակ տեսակէտը: դրամատիրական աշ-խարհը մտն է կայունացման շրջանի մէջ, խորհրդա-յին տնտեսութեան ղեկավար սկզբունքն է սեփական միջոցներով և անենակարճ ժամանակամիջոցում հաս-տատել Պորտրը: Միութեան սահմաններում ընկերվար-ական տնտեսութիւն, փակ ընկերվարական տնտեսու-թեան առաջին պայմանն է ծրագիրը: Այստեղից՝ և հնգամեայ ծրագիրը:

Հնգամեայ ծրագրի անմիջական նպատակն է արա-գորէն ուժեղացնել ճարտարաբանուր և արտադրու-թեան ու մշակոյթի բոլոր առարկայներում հասնել ու-սանցնել Եւրոպայից և Ամերիկայից: Ծրագրի անմի-ջական ձգտումն է երկիրը տնտեսական տեսակէտից դարձնել ինքնուրույն, խորհրդային ճարտարաբանուր ու նուժ նիւթերի հայթայիթ բոլորովին արտա կաշու-ցանել արտաքին դրամատիրական աշխարհից: Ճար-

տարաբանութիւնը գորգացման համար պահանջում է հսկա-յական դրամաւարկութիւնը աննկ գիւղացութիւնից և մասամբ արտասահմանից: Գիւլըր հեղաշուժ զինւ հա-ւաքական տնտեսութեան անխնայի վրա, առանց, սա-կայն, բռնի և հազմեղ քայլեր: Գոստական շրջանա-րուցութիւնը պահէ: Բարձրացնել կանխութեան նիւթա-կան ու հողեքոր մակարդակը: Մի խառքով, ձերկիր-հացնել նիւթական ու մշակութային իրազացման նոր, շտեմուած բարձր աստիճանի:

Այնուհետեւ իւզովը նկարագրում է Հնգամեակի իրադորձման պարանները, թէևրով, փաստերով, բաղաձիւ պիւսուակներով և ընտան համեմատու-թիւններով ցոյց է տալիս արդիւնաբերութեան, երկրա-գործութեան, երկաթուղիների, շուկայի ու մասակա-րարման գործի, դրամական վիճակի, աշխատանքի, ընկերային-մշակութային կենտրոն գորգացման ուղիները: Գրախօսականի սահմանափակ տեղը թոյլ չէ տա-լիս, բայց շատ հետաքրքրական կը լինի Հնգամեայու-րէն ծանօթանալ իւզովի ընդարձակութեան: Երա եղ-րակացութիւնները սպանել են խորհրդային տնտեսու-թեան համար:

Նա ցոյց է տալիս որոշ քանակական յաղոյութիւն արդիւնաբերութեան մէջ, բայց որակի տեսակէտից նաճում չի տեսնում: «Քրթանի համար մշաւած պայքարի ընագաւատում մենք նաճում ենք, ունենք, ունենք, սակայն մենք ստիպւած ենք հաստատել, որ պարզապէս յետ ենք դնում», վկայում է Ժողովրդական մտնտեսութեան Գե-րազոն Պորտրի նախագահ Կուլիքչևը: Ապրանքների ինքնարժէքը փոխանակ իջնելու՝ բարձրանում է: Ծիւ-ւած գործարանների մի մասը կանց է առել հում նիւթ չլինելու հետևանքով, կամ, առել վաւ, որովհետեւ ապարարեքներ չկան:

Գիւղատնտեսութեան մէջ հակառակ Հնգամեակի որոձման, կատարում է բռնի կոլիտացում: Ըստ ծրագրի, միայն 1932ին կոլիտացիոն պիտի կազմէին զիւղանտնտեսութեան 9,6%ը, իսկ զիւղացութեան 89,6%ը պիտի մնար անհատական սեկտորում», մինչ-դեռ արդէն 1933ին զիւղացիների 53%ը կոլիտացւած էր, որի « հետևանքով երկրագործութիւնը մեծ կորուստներ ունեցաւ: միայն 1929 տարւա ընթացքում ձիերի քանակը պակասեց 11,6%ով, խոշոր կովերաւ-ւոր անասունների 20%ով, կովերի 11,1%ով, ոչխարների 24,3%ով՝ ու խոզերի 35%ով»: «Բռնի հաւաքականացման և կուլակաթափութեան պատճառով զիւղացութիւնը գերազատում էր մորթել անասունները և ուտել, փոխանակ կոլիտացիոն յանձ-նելու»:

Նոյնն է վիճակը և կենճեր միւս ասպարէզներում, բայց, մասնաւորապէս, մանր և աշխատանքի ընագա-ւատում: Ճիշտ չէ, որ Պորտրը: Միութեան մէջ գոր-ծադրութիւնը վերացւած է. նա միայն ուրոյն ձեւ է ստացել: 1927-28 թւին պաշտօնապէս արձանագրւած էր մօտ 2 միլիոն գործազուրկ: Աշխատանքի բորանքի վերացումով և գործադրութեան յրձարքով՝ ար-ձանագրւած գործազուրկներ չմնացին, բայց հո այդ 2 միլիոնը միջուկից շլկերալեւց: Ճիշտ է, նրանց մի մասը գործ ստացաւ, բայց միւս մասը մնաց գործա-զուրկ: Բացի այդ, զիւղը շարունակում է արտադրել քանակ ձեւերը, որոնցից շատերը մնում են անզուրկ: Հնգամեայ ծրագրից կազմելիս Գոսպլանը հաշուում էր, որ Հնգամեակի վերջին, քաղաքներում կը մնայ մօտ կէս միլիոն գործազուրկ և զիւղերում՝ մօտ 2,6 մի-լիոն:

Հակառակ այս հաշի, բոլշեկիներն այժմ խօսում են ո՛չ թէ գործազուրկութեան, այլ աշխատող ձեւերի պակասի մասին: Ինչո՞վ է բացատրւում այդ: Իւզովը ցոյց է տալիս երեք հիմնական պատճառ: Եւսի՝ ճար-տարաբանայի անուր ստալինի երկու տարւայ ընթաց-քում մօտ 1,8 միլիոն բանուր և պաշտօնակ է ներ-գրուել. երկիրը՝ կոլիտացման հետևանքով զիւղա-

ցիները մի առ մասնակ մուտ են զվարժում, որ անձնակն Կերպարութեամբ կարգադրեն իրենց դործերը, և, երբ որ, ապրուստի դժարութիւնները մարդկանց նորից զարգանիլից բուտ են զիւր:

Հնգամեակով նկիւղբուտ էր որոշ շախմով բարձրացին բանւորները Նիւթակն վիճակը: Վերակառնութիւնը, ասում է Իւզովը, Հնգամեակի համեմատ մտադրութիւններից էլ շատ աւելի վատ դուրս եկաւ: Չնայած աշխատավարձի արտադրութեան և, մասնաւոր, լարման աճումին, անւանական աշխատավարձը երկու տարւայ ընթացքում բարձրացաւ միայն 6% ու: Իսկ իրական աշխատավարձը թիղթարմի արժէքագրիման հետեւանքով դրայի շախմով ընկաւ: Աշխատանքի պայմանները վատացան. «սոցիալըուր» փաստօրէն աւելացրեց աշխատավարձը. բանւորներն այժմ աշխատում են օրական մինչև 10 և 12 ժամ: Գիշերայ աշխատավարձը հաստատեցում են ցերեկային: Բանւորները ամբարշտ են ձեռնարկութիւններին և տեղ փոխելու իրաւունք չունին: Պատիճներն ու սուղանքները սովորական երեւոյթ են: Ճարպաւոր է կանանց և փոքրահասակների զինչըային աշխատանքը: Կանայք բանեցում են հանքերում, գետնի տակ: Մի խօսքով, «բանւորական» պետութեան մէջ բանւորի վիճակը շատ աւելի վատ է, քան զբանւորական ամենախտամանց երկրներում: Խորհրդային բանւորը պաշտպանելու ոչ մի հնարաւորութիւն չունի. արհեստակցական միութիւնների պետական մարմիններն են, որոնք դործարարում են կառավարական հրամանները:

Բանւորների ապրուստի պայմանները պատկերացնելու համար որոշ բերեց մի քանի թէր: Մոսկուայի և Պետրոգրադի առաջին կարգի բանւորներին 1931թ. մամբը միջեր էր հասնում ամսական հետեւեալ քանակով ու զննորով*): Նախք 1.5 թիւ, թիւն 7.5 Փրանկ արժէքով, թէյ 25 դրամ — 5 Փրանկ, մակարոնի՝ կէս թիւ — 2.5 Փր., ճաւար՝ 1.8 թիւ — թիւն 12.5 Փր., մինչև 31.5 Փր., բուտ տեսակի, մարզարկի կէս թիւ — 8 Փր., աղի ձուկ՝ 1 թիւ — թիւն 10 Փր. մինչև 15 Փր. բուտ տեսակի, ձուկ՝ կէս թիւ — 6.5 Փր., հասարակ սպարոն՝ կէս թիւ — 5 Փր., երեւի սպարոն՝ 1 կտոր — 6.5 Փր., ալիւր՝ 2.5 թիւ — թիւն՝ 17.5 Փր., միս (7 սնակով) 300 դրամ — թիւն՝ 12.5 Փր., հաց՝ 20-40 թիւ — թիւն՝ 14 Փր., կարձ, միայն երեսաներին, կէս լիտր երկու օրւայ համար — լիտր՝ 5 Փրանկ:

Այ՛ պաշտօնական յտկացումն է: Իրականութեան մէջ, ի հարկէ, միջերների որոշ մասը չի տրբում: Պակասած միջերը բանւորը ստիպւած է լինում զնն զագատ շուկայից, ուր ամէն բան անհամեմատ աւելի թանկ է: 1931թ. մայիսին «ագատ շուկայի» միջերի զննրը հետեւեալն էին. շաքարը՝ թիւն 30 Փրանկ, թէյի 25 դրամը՝ 12Փր., ձուկը՝ թիւն 50Փր., հասարակ սպարոն՝ 25-37.5 Փր., երեւի սպարոն՝ 19 Փր. կտորը, ալիւրը՝ թիւն՝ 25 Փր., միւրը՝ թիւն՝ 60-100 Փր., կարպը՝ թիւն՝ 300 Փր., սպիտակ հացը՝ 25 Փր. թիւն, կարթի լիտրը՝ 19 Փր., 10 հակիթը՝ 62 Փր., գետնախնձորը՝ թիւն 12 Փր. և այլն:

Այս պայմաններում բանւորների և, առհասարակ, աղաքանակութեան ապրուստը, ի հարկէ, շատ դժար է: Իւզովը բերում է բացմաթիւ փաստեր, որոնք ամենամոտայլ գոյներով են պատկերացնում ժողովրդի կենցաղային վիճակը: Բաւական է լինել, որ 1926-1930 թ. Միութեան սահմաններում անպարզէանների տոկոսը 51.3% ըր բարձրացել է 62.3%. զբաղարանների, երեկոյնական դասընթացների թիւը պակասել է. առողջապահական վիճակը վատացել է: Մի խօսքով, բացի ար-

դիւնարեութեան ընդհանուրում կատարւած որոշ տխրեկական նաճումներից, ամէն կողմ մոտայլ երեւոյթներ:

Այնուհետև, ջննելով արդիւնարեութեան, երկրագործութեան հաւաքանակացման և երկտախան-դրամական խնդիրները՝ Իւզովը հարց է տալիս՝ «Արդեօք Խորհրդ. Միութեան տնտեսութիւնը ծրարւած (պլանային) տնտեսութիւն է: Եւ պատասխանում է. ո՛չ. ձեռնարկ-Միութեան տնտեսութիւնը կապիտալիզմ, իրար հետ միացւած տնտեսութիւն է, բայց ընա երեք ծրագրւած: Ծրագրւած տնտեսութիւնը ուժեղ է համադրութեամբ ու նախատեսութեամբ, խորհրդային տնտեսութիւնը ուժեղ է կենտրոնացումով և միասնական, ոչնչով չդիկալարող, հարւածային ձեերով դործող պետական կաճքով... Հնգամեակը ժակելու և յայտարարեց որպէս ծրարւած դրութիւն: Եւ, իրրեւ ծրարւած դրութիւն, ստաջին տարիներից իսկ չէր մացաւ փորձութեանն:

Այստեղից պարզ է և երկրորդ հարցի պատասխանը. ձեռնարկ-Միութեան մէջ ընկերարութիւն կառոււած է թէ ոչ»: Ի հարկէ, ո՛չ, պատասխանում է Իւզովը: Եւ վճռական կերպով ստարկում է ՕՅԹօ Բաուէրին, որ խորհրդային տնտեսութեան մէջ տեսնում է ընկերարութեան տարրեր: «Այոք, ասում է Իւզովը, աւելի քան 2-3 տարի առաջ, հիմք չկայ ենթադրելու, թէ ընկերարութիւնը կը յաղթանակէ Խորհրդ. Միութեան մէջ»: «Մենք ցնորք ենք համարում ընկերարութեան յաղթանակը Խորհրդ. Միութեան մէջ»:

Ընկերարութեան իրազորման համար անհրաժեշտ են որոշ նախարկարներ. զարտադրական ուժերի բարձր զարգացում, ազգայնակութեան բարձր մշակութային ստաճում, տնտեսական և քաղաքական պայքարի զարգացն անցած սուտր բանւորութիւն: Եթէ ենթադրենք, որ ընկերարութիւնը կարող է յաղթանակել Խորհրդ. Միութեան մէջ, ուր չկայ այս պայմաններից և ո՛չ մէկը, այն ժամանակ պէտք է ընդունենք, որ ընկերարութիւնը հնարաւոր է ամէն մի երկրում — Չինաստանում, Հնդկաստանում, Հարսասային Աֆրիկայում: Այն ժամանակ պէտք է ընդունենք, որ ընկերարութեան յաղթանակի համար սնրբաժեշտ են ոչ թէ տնտեսական, ընկերային ու մշակութային նախապայմաններ, ոչ թէ բազմաթիւ ու զործունենալ զգրամատերութեան գերեզմանախոր բանւորութիւն, այլ դործուն կոմունիստական մի կուսակցութիւն, որը ընդունակ է բնագործին իշխանութիւնը, գիտէ «խիղախել»: Այդ հաշւով, ընկերարութիւնը կարող է ամէն երկրի ներմուծել իրենների ծայրերի վրա»: Ոչ թէ ընկերարութիւն, այլ պետական դրամատերութիւն — այս է Խորհրդ. Միութեան զարգացման ուղին, ըստ Իւզովի:

Բայց նոյն իսկ այս սահմաններում «Հնգամեակը իրականանում է»: Այս հարցի պատասխանն էլ բացասական է: Ո՛չ, չի իրականանում: Հնգամեակը ծրարի հեղինակները դրում է ին. «Ճարտարաբանացման ծրարի իրագործումը մեծ դո՛ւր կը պահանջէ բանւորներից, բայց մենք կը կարողանանք ապահովել բանւորութեան յարաճուն կարիքները»: «Իրականութեւնը, ասում է Իւզովը, այլ դուրս եկաւ, շատ աւելի սարսափելի: Խորհրդ. Միութեան իւրաքանչիւր քաղաքացի լաւ գիտէ, որ Հնգամեակի հինգ երկրորդ տարւանից սկսած ինքը բառացի կերպով սովամահութեան է մատուել, որ ապրանքի սովը ամաէ ամիս ոչ միայն չի մեղմանում, այլ աստիճանում է, որ կօսկրատու խանութներում կան ամենանհրաժեշտ ապրանքներն անկամ... Ազգայնակութեան սպառումը ընկել է ռազմական կոմունիզմի օրերի ստորմանին»:

«Հնգամեակի երկու և կէս տարիների արդիւնքի յուրկ ուսումնասիրութիւնը պէտք է բերէ մեզ այն եզրակացութեան, որ չկայ ձնգամակի իրագործում, որպէս երկրի տնտեսական ու մշակութային ստորմանի

* Գճերը վեր ենք անել Փրանկներին՝ համաձայն չէրպանեց յուրյու պաշտօնական արժէքի — 1 Փրանկ = 8 կոպեկ:

բարձրացման ծառայող մի ծրագիր, այլ կայ միայն արտադրութեան ամանն ծայրայեղ սրած ի հաշիւ ընկերային և մշակութային պայմանների մահացման կամ այլաներման»:

Աւելի սուր ու մճուսկան դատաւարութիւն դժւար է երեւակայել: Որ կողմից և նայելու լինենք, հեզամեայ ծրագիրը իրական, երկրի առարկայական պայմաններէջ բնոյց և սնտեսական շահերին ու յառաջդիմութեան ծառայող ծրագիր չէ: Նա հնարած է քաղաքական նպատակներով, և, որպէս այդպիսին, երկիրը մտցրել է մի անելանելի փակուղու խորքը, որտեղից միայն մէկ ելք կայ — նահանջ բոլոր ճակատներում: «Անհրաժեշտ է արմատական հրաժարական բռնատիրա-

կան բեժիմից, վերջ տալ ցնորամիտ տնտեսական քաղաքականութեան և իրական համեմատութիւն առաջ բերել բանտոր դատաւարի և զիւղացիութեան միջև» — կերակացնում է իւզովը:

Անհրաժեշտ է, բայց Ստալինեան բռնատիրութիւնը ընդունակ է նման նահանջի: Պատասխանել այս հարցին նշանակում է դուրս գալ տնտեսական խնդիրներէ սահմանից և մտնել քաղաքականութեան ասպարէզ. իւզովը գերադասում է մնալ տնտեսական երկույթների շրջանում: Սակայն, նրա գիրքը առատ նիւթ է տալիս և քաղաքական եզրակացութիւնների համար. «ընդհանրական դիժը» քաղաքականօրէն էլ սնանկ է: Ս. ՎՐ.

« Դ Ր Օ Շ Ա Կ » - ի նոր հասցէն

ԱՅՍՈՒՀՆԵՏԵԻ «ԴՐՕՇԱԿ» - ԻՆ ՈՒՂՂՈՒԱԾ ՆԱՄԱԿ, ԳՐՈՒԹԻՒՆ, ԳԻՐՔ, ԹԵՐԹ, ԵՒ ԱՄԵՆ ԿԱՐԳԻ ԱՌԱՔՈՒՄ ՈՒՂԱՐԿԵԼ ՇԵՏԵԻՆԱԼ ՀԱՍՑԷՈՎ.
 Rédaction „DROSCHAK“ 71, ave. Kléber
 PARIS (XVI) France

ԴՐԱՄ ՈՒՂԱՐԿԵԼ. L. TADEVOSIAN 71, AVÉ. KLÉBER
 PARIS (XVI) FRANCE

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Թիւրքիան և Ազգերի Դաշնակցութիւնը (Սմբա- գրական)	97	Բաղաճական հոսանքները Պարսկաստանում (Յ. Հախնադարեան)	105
ԵՓՐԵՄ		Տնտեսական տագնապը Թիւրքիայում (Դ. Ջաւրիև)	108
Դէպի Իրանի Պանթոնը (Է. Ակնունի)	99	Կարմիր գծից ներս	109
Մեծ Անհատները (Ռ. Ջարդարեան)	99	Թիւրքիոյ շուրջ	113
Ընկած Ձիւտրի յիշատակին (Ս. Ջաւրեան)	101	Հեռաւոր Արեւիլի դէպքերը և ռուս տարագրու- թիւնը	115
Մեռալ (Դ. Ջօհաննիս)	102	Գրախօսական	117
Մարտիրոս Ջարուխչիան (Ռ. Սևեան)	102		

« Դ Ր Օ Շ Ա Կ » - ի

Թիւն արժէ 2 ֆր. 50 սանս.

« Դ Ր Օ Շ Ա Կ » - ի հասցէն՝

Rédaction «DROSCHAK»
 71, ave. Kléber. PARIS (16°)